

Humanistická korešpondencia

EVA FRIMMOVÁ, Historický ústav SAV, Bratislava

FRIMMOVÁ, E.: Humanist correspondence
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 59, 2012, No 2, p. 139 – 165.

The study presents the „theoretical foundations“ of letter writing by most significant humanists; the second part introduces the letter variety in terms of type and content, the richness in thoughts as well as authentic information related to Slovakia.

The study builds on the research, translation, analysis and assessment of the 16th century archive materials and selected prints from domestic and foreign institutions as well as scientific literature.

Epistolography acquired a new dimension in Renaissance humanism. Humanists-scholars were best at recording events happening around them and quick to recognize the possibility to inform and promote ideas by means of the printing press. The letters are official as well as personal in tone; they are first and foremost part of an individual's authentic testimony about a particular period of time, which is pictured at a certain moment from a personal viewpoint. Nevertheless, they also record the general opinion about the epoch among the people the scholar, statesman or clergyman was in contact with. That is the reason why the letters have a great documentary significance nowadays. At the same time it is necessary to recognize the literary value of those letters because they did their share in defining the quality of the contemporary means of expression in terms of content, form and language as well as style, which was considerably manifested in the printed books.

The humanist correspondence research does not receive enough attention in the conditions of the modern literary science and historiography. The analysis of the selected texts offers a partial, but, nonetheless specific view on the vast and complicated subject.

Key words: Epistolography, humanists, official and personal letters, related to the Slovak territory

Problematika výskumu humanistickej korešpondencie je veľmi široká a zložitá, najmä vzhľadom na nevyhnutný interdisciplinárny prístup a rozptýlenosť i nedostupnosť podkladových materiálov. V podmienkach novodobej literárnej vedy a historiografie sa jej v našich podmienkach nevenuje dostatočná pozornosť. Zväčša sa čiastkovo výskumom humanistických listov zaoberajú odborníci na najrozmanitejších postoch – či sú to histo-

rici, literárni historici, kodikológovia alebo spracovateľský tím tlačí 16. storočia, ale komplexne ich v nedávnej dobe vydávalo alebo v súčasnosti spisuje a analyzuje len niekoľko jednotlivcov. Dokonca ani zahraničné vydania korešpondencie významných humanistov nehodnotíme, skôr si z nich vyberáme niektoré údaje, a tak upozorňujeme na konkrétne informácie a detaily. Možno celkom ojedinele uviesť Gerstingove vydanie listov historiografa a lekára Jána Sambuca Trnavského¹ s dodatkami Antona Vantucha z roku 1968,² Okálovo vydanie Purkircherovho diela obsahujúce jeho listy i listy o ňom,³ Škovierove vydanie listov Leonarda Stöckela⁴ alebo jeho preklady Erazmovej korešpondencie udržiavanej s viacerými humanistami pochádzajúcimi zo Slovenska, akými boli Ján Henkel, Antonín Košícký a Mikuláš Oláh.⁵ Z nedávneho výskumu možno uviesť aj listy Alexeja Turza⁶ s Ferdinandom I. Habsburským⁷ a olomouckého biskupa Stanislava Turza⁸ vydané v zahraničí.⁹ Uvedené edície predstavujú pomerne malý zlomok z celkového súhrnu, keď si uvedomíme, že Minárikove¹⁰ a Kuzmíkove¹¹ výskumy evidujú cca 1400 vzdelancov obdobia renesancie a humanizmu, ktorí pôsobili na území dnešného Slovenska, alebo z neho pochádzali.

Humanistickej korešpondencii by sa mala venovať náležitá pozornosť aj z ďalších dôvodov. V období renesancie a humanizmu nastal totiž rozkvet dopisovania si medzi humanistami, ktorí veľmi skoro po vynájdení kníhtlače pochopili význam a dosah tlačeneého slova pre širokú verejnosť. Dokázali najlepšie zaznamenať dianie okolo seba a ich oficiálne i priateľské listy odrážajú úroveň dobového myslenia – nielen názory na celkové dianie z hľadiska spoločenského a politického vnímania, ale obsahujú aj pocity a názory súkromného charakteru a zachytávajú udalosti z ich každodenného života. Sú nielen sve-

¹ Ján Sambucus Trnavský/ Trnaviensis (1531 – 1584); významný humanista pochádzajúci z Trnavy, vydavateľ a prekladateľ antických rukopisov, lekár a historiograf na cisárskom dvore vo Viedni, básnik, vlastnil jednu z najväčších knižníc na našom území v 16. storočí. Por. VANTUCH, Anton: *Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1975.

² GERSTINGER, Hans – VANTUCH, Anton: *Die Briefe des Johannes Sambucus <Zsamboky>. 1554 – 1584. Mit einem Anhang : Die Trnava*. Graz – Wien – Köln : Böhlau in Komm., 1968. XXXI s. Abb.

³ OKÁL, Miloslav: *Georgius Purkircher. Opera quae supersunt omnia*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 147 – 196.

⁴ ŠKOVIERA, Daniel: *Epistulae Leonardi Stöckel*. In: *Graecolatina et orientalia*, roč. VII – VIII, 1975 – 1976, s. 265 – 359.

⁵ ŠKOVIERA, Daniel: Slovenskí Erazmovci. Listy Erazma Rotterdamského, Jána Antonína, Jána Henckela a Mikuláša Oláha. In: ŠKOVIERA, Daniel a kol. (ed.): *Latinský humanizmus*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 57 – 124.

⁶ Alexej Turzo z Betlanoviec (1490 – 1543); kráľovský hodnostár.

⁷ ERDÉLYI, Gabriella: *I. Ferdinánd és Thurzó Elek levelezése 1526 – 1532*. Budapest : A kiadásért a Magyar Országos Levéltár főigazgatója felel, 2005.

⁸ Stanislav Turzo z Betlanoviec (1471 – 1540); 1497 olomoucký biskup, humanista.

⁹ ROTHKEGEL, Martin: *Der lateinische Briefwechsel, des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó: eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Berlin – Hamburg – London – Münster – Wien – Zürich : LIT Verlag, 2007.

¹⁰ MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.

¹¹ KUZMÍK, Jozef: *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. I – II*. Martin : Matica slovenská, 1976.

dectvom doby, ako „novum“ sú aj ukážkou snahy po informovanosti a dokonca ovplyvňovaní čitateľa, ale aj snahy po propagácii nejakej myšlienky alebo diela. Ak sú pripojené k niektorému vydanému dielu, vyjadrujú podobne ako dedikácie úctu k autorovi diela alebo vďačnosť autora k mecénovi. Navyše, takmer všetky tieto listy obsahujú filozofický, resp. morálny podtext. Zväčša sú napísané alebo následne upravené pre účel uverejnenia, a preto sú brilantne štylisticky a gramaticky vybrúsené.

Pristúpila som k tejto téme, aby som poukázala na „teoretickú základňu“ písania listov priamo od najvýznamnejších humanistov, a to s dosahom na naše dobové podmienky; v druhej časti som sa snažila predstaviť ich typologickú a obsahovú rôznorodosť, myšlienkové bohatstvo i autentické údaje, pričom som sa sústredila predovšetkým na okruh vlastného výskumu.

I. Teoretické východiská

V období renesancie a humanizmu nadobúda list nové dimenzie a vlastnosti. Zvýšené požiadavky doby kladli stále väčšie nároky na vzdelanie, ktorého základom bolo vedieť prečítať a porozumieť poznatkom zaznamenaným v starovekých a stredovekých kódexoch, a preto je výskum renesancie a humanizmu predovšetkým štúdiom klasickej filológie.¹² Z tohto dôvodu sa humanisti vzdelávali v troch jazykoch „*collegium trilingue*“ – latinčina, gréčtina a hebrejčina, pričom latinčina mala prioritné postavenie. Dôležité miesto zaujímal aj gréčtina a hebrejčina, ktoré presadzovali v druhej polovici 15. storočia kardinál Johannes Bessarion z Trapezuntu a Johannes Reuchlin, každý v inej spoločenskej formácii. Vďaka univerzálnosti latinčiny sa vzdelanci stávali nadnárodnými a ich prepojenie na medzinárodnej úrovni sa prejavovalo v rozličných životných situáciách, ako bolo štúdium a pôsobenie na univerzitách, kráľovských alebo šľachtických dvoroch alebo v inštitúciách mestských komún, udržiavanie písomných i osobných kontaktov a aj vydávanie kníh. V spoločnosti sa do popredia dostával vzdelanec, ktorý zastával významné posty v najrozličnejších oblastiach života. Bol to práve vzdelanec – humanista, ktorý bol schopný najlepšie písomne sa vyjadriť a pod vplyvom nových myšlienok, preformovaných na báze antických vzorov, zasahovať aj do života spoločnosti. Jedným z najprirodzenejších foriem ich vzájomnej komunikácie mimo osobného kontaktu bol list.

List je napísaná myšlienka od niekoho, kto je neprítomný, čiže predstavuje zaznamenané hovorené slovo. Reč sa mimoriadne kultivovala v antike, rovnako sa pestovalo aj písané slovo. Znami rétorici Demostenes, Cicero alebo Quintilianus ho dávali do vzájomnej súvislosti s rétorikou; v týchto intenciách pokračovali humanisti. Lippus Brandolinus¹³ vo svojej príručke o skladaní listov preniesol pravidlá hovoreného slova, rétoriky, do spôsobu písania a používania štýlu a starostlivo ich tomu prispôbil, ako sa to uvádza priamo v nadpise jeho diela vydaného až roku 1549.¹⁴ Prvé listy, ktoré možno zaradiť už

¹² PFEIFER, Rudolf: *Die klassische Philologie von Petrarca bis Mommsen*. München : Beck, 1982.

¹³ Aurelius Lippus Brandolinus († 1498); rečník, hudobník a básnik z Florencie, pôsobil v Budíne a Ostrihome. Por. JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines gelehrten Lexicon. Erster Teil A – C*. Leipzig : In Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, MDCCCL, coll. 1335 – 1336.

¹⁴ BRANDOLINUS, Lippus: *Lippi Brandolini De ratione scribendi libri tres, numquam antea in lucem editi: In quibus vir ille doctissimus Rhetoricae praecepta a dicendi ratione ad rationem scribendi stylique*

aj do literárneho žánru, nachádzame v antike – či sú to Ovidiove listy hetér alebo jeho vlastné listy priateľom z vyhnanstva¹⁵ predstavujúce básnickou formou obrázky z každodenného života, alebo Horáciov výklad vlastnej životnej filozofie a názorov na básnictvo v liste k Pisonovcom *Ad Pisones*,¹⁶ ktorý sa považuje za jeho poetiku *Ars poetica*, uznávanú hlavne v renesancii. Kultivovaným spôsobom napísané filozofické postrehy a odporúčania majú Ciceronove listy *Ad familiares*.¹⁷

V stredoveku bol list neodmysliteľnou súčasťou života a popri návodoch a príručkách ako dobre žiť a umrieť *Ars bene vivendi*, *Ars bene moriendi* sa čoskoro objavili aj metodiky, ako dobre kázať *Ars praedicandi* a zároveň aj ako písať listy *Modus epistolandi*. Takéto príručky možno považovať za významné pre písanie oficiálnych listov z hľadiska praktického života, napr. pre notárske potreby. Využívali sa hlavne vo veľkých svetských a cirkevných kanceláriách, aj v rámci hodnoverných miest „*loca credibilia*“, kde sa vydávali listiny úradného i svetského charakteru.¹⁸ Tieto listy i listiny sú najrozmanitejšej obsahovej náplne závisiacej od pisateľa, resp. objednávateľa, ďalej podľa toho, komu boli určené a za akým účelom. Súpisy inkunábulí, ale aj stredovekých kódexov obsahujú celú paletu listov hodných zaznamenania od listov evanjelistov, autorov antických i z obdobia patristiky, ale aj z neskoršieho obdobia. Odpis listov a listín 13. – 14. storočia z územia Slovenska obsahuje ich súpis spolu s regestami.¹⁹ Nesmierne množstvo listov sa zachovalo v odpise vo vatikánskych archívoch, keďže apoštolská kancelária archivovala všetky prijaté dokumenty, ale aj odpisy všetkých odpovedí. V súčasnosti vyšiel už tretí zväzok *Monumenta Vaticana Slovaciae*,²⁰ začiatky tejto súčasnej edície siahajú k roku 2008.²¹

exercendi usum tam docte transtulit tamque diligenter accomodavit, ut nihil neque maiorum nostrorum neque nostra memoria doctius aut elegantius eo genere scriptum esse videatur. Adiecti sunt Io. Ludovici Vivis, D. Erasmi Roterodami, Conradi Celtis, Christophori Hegendorphini De Conscribendis epistolis libelli. Cum locuplete rerum et verborum memorabilium Indice. Basileae : Ex officina Ioannis Oporini, 1549, mense Martio. [32] -439 s. Wien: Österreichische Nationalbibliothek – sign. 46. Mm.6.

¹⁵ Publius Ovidius Naso (43 pred n. l. – cca 18 n. l.); slávny rímsky básnik, napísal o. i. pätnásť fingovaných listov heroín *Heroides* milencom alebo manželom, ako aj štyri knihy elégií *Epistulae ex Ponto* adresovaných priateľom.

¹⁶ Quintus Horatius Flaccus (65 – 8 pred n. l.); jeden z najväčších rímskych básnikov. Napísal dve knihy listov *Epistulae*, z ktorých najznámejší je o básnickom umení *De arte poetica* (č. 3 z druhej knihy *Ad Pisones*). Horatius sa pridrža gréckeho vzoru, hlavnou tézou je dodržať umeleckú jednotu v rámci prezentovaného námetu; poézia v každom druhu (epos, tragédia i komédia) by mala obsahovať morálny podtext a mala by spájať úžitok s pôžitkom, ktorý spočíva v poučení i dojímaní či podnecovaní diváka.

¹⁷ Marcus Tullius Cicero (106 – 43 pred n. l.); najväčší rímsky politik, filozof, právnik a rečník obdobia republiky. Zachovalo sa jeho 864 listov v štyroch súboroch *Epistularum ad familiares libri XVI*, *Epistularum ad Atticum libri XVI*, *Epistularum ad Quintum fratrem libri III* a nakoniec *Epistularum ad Brutum libri IX*.

¹⁸ RAGAČOVÁ, Júlia (ed.): *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR – Odbor archívov a registratúr, 2005.

¹⁹ SEDLÁK, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I – II*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1980, 1987.

²⁰ MAREK, Miloš (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae. III*. Trnava – Rím : Trnavská univerzita v Trnave – Slovenský historický inštitút v Ríme, 2010.

²¹ SEDLÁK, Vincent (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae. I*. Trnava – Rím : Trnavská univerzita v Trnave – Slovenský historický inštitút v Ríme, 2008.

Od polovice 15. storočia prichádzajú humanisti s prvými dielami o čistote a kráse latinského jazyka, o správnom výbere jazykových a štylistických prostriedkov, možno spomedzi nich uviesť mená ako Laurentius Valla, Nicolaus Perotti alebo Franciscus Philolephus. Už v inkunábulovom období sa stretávame s listami vzdelancov „*virorum illustrium*“ od významných talianskych humanistov.²² Okruh problematiky týkajúcej sa listov je predmetom záujmu literárnej vedy epistolografie, ktorá dosiahla v humanistickom období veľmi vysokú úroveň. Obsahovou a formálnou stránkou listov v súlade s ich účelovým zameraním sa zaoberali viacerí humanisti. Epistolografiu dovedli na vrchol dokonalosti Lippus Brandolinus, Konrád Celtis, Ján Ľudovít Vives a Erasmus Rotterdamský. Napísali príručky a metodiky písania alebo zostavovania listov, ktoré sa v 16. storočí opakovane vydávali. Koncom 15. storočia pôsobil v celom stredoeurópskom okruhu vynikajúci humanista, horáciiovský básnik Konrád Celtis,²³ ktorý založil niekoľko učených spoločností podľa vzoru talianskych učencov. Na viacerých univerzitách prednášal poetiku a napísal aj drobnejšie teoretické dielko o skladaní listov *Methodus conficiendarum epistolarum*. Vyšlo po prvýkrát až takmer štvrtstoročie po jeho smrti spolu s jeho príručkou k Ciceronovej rétorike.²⁴ Neskôr ho priradili do konvolúta s Erazmovým dielom *De ratione conscribendi epistolas*²⁵ spolu s menšími príručkami Jána Ľudovíta Vivesa²⁶ *Libellus vere aureus* a Kristofa Hegendorphina²⁷ *Epitome*. V tejto zostave sa objavujú všetky uvedené spisy aj v ďalších početných vydaniach, pričom u Erazma ide zväčša o jej skrátenú formu *Brevissima maximeque compendaria conficiendarum epistolarum formula*, ktorú napísal na objednávku. Sú pripojené k Brandolinovým trom knihám o spôsobe písania *De ratione scribendi* vydaným až roku 1549²⁸ a 1573.²⁹ Rovnako figurujú aj

²² Napríklad: *Epistolae illustrium virorum*. Lugduni : Lodocus Badius Ascensius, Nicolaus Wolff pro Antonio Koberger, 13. II. 1499/1500. 84 l. Martin: Slovenská národná knižnica – sign. Inc B 66, priv.

²³ Konrad Celtis/ Pickel aus Wipfeld (1459 – 1508); humanistický básnik.

²⁴ CELTIS, Konrad: *Epitome in rhetoricam Ciceronis utramque et non inutile scribendarum epistolarum compendium*. Ingolstadii : In officina Apiani, die 16 Augusti 1532. 72, 8 l. Por. *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts. I.* – Stuttgart : Anton Hiersmann, 1973, č. C-1899; <http://www.hab.de/bibliothek/kataloge>.

²⁵ ERASMUS, Desiderius: *De conscribendis epistolis. Des. Erasmi Roterodami Opus, Ioannis Ludovici Vivis Valentini Libellus vere aureus, Conradi Celtis Methodus, Christophori Hegendorphini Epitome. Omnia nunc demum in studiosorum gratiam & utilitatem uno libello comprehensia & longe quam antea emendatius excusa*. Basileae : Per Nicolaum Brylingerum, Anno M.D.XLV. (Erasmus, s. 1 – 421; Vivis, s. 422 – 499; Celtis, s. 500 – 515; Hegendorphinus, s. 516 – 550). Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – sign. Ant. 6830.

²⁶ Juan Luis Vives (1492 – 1540); humanista, tajomník cisára Karola V. Habsburského. Por. BIETENHOLZ, Peter G. – DEUTSCHER, Thomas B. (ed.): *Contemporaries of Erasmus. A biographical register of the renaissance and reformation*. 3. Toronto – Buffalo – London : University of Toronto Press, 1987, s. 409 – 413.

²⁷ Christophorus Hegendorphinus (1500 – 1540); humanista. Por. *Contemporaries of Erasmus*. 2, 1986, s. 171 – 172.

²⁸ ERASMUS, Desiderius: *Brevissima maximeque compendaria conficiendarum epistolarum formula*. In: BRANDOLINUS, *De ratione scribendi libri tres*, s. 363 – 381.

²⁹ ERASMUS, Desiderius: *Brevissima maximeque compendaria conficiendarum epistolarum formula*. In: BRANDOLINUS, Lippus: *Lippi Brandolini De ratione scribendi libri tres, nunc denuo in lucem editi: In quibus vir ille doctissimus Rhetoricae praecepta a dicendi ratione ad rationem scribendi stylique exercendi usum tam docte transtulit tamque diligenter accomodavit, ut nihil neque maiorum nostrorum neque*

u Jána Sambuca, ktorý sem pridal ďalšieho autora Jána Mulina Salzburškého s jeho malým traktátom o písaní listov *Scribendarum epistolarum compendiolum*.³⁰

Konrád Celtis vo svojej metodickéj príručke o zostavovaní listov *Methodus conficiendarum epistolarum* charakterizuje list, ktorý sprostredkúva našu reč neprítomnému, rozlišuje rozličné druhy listov – božské i ľudské, ktoré sú vážne svojou témou (potešujúce, ľúbostné, priateľské); novým prvkom je, že sa týkajú toho, čo sa každodenne prihodí. List obsahuje päť častí – začiatok, príčinu – dôvod písania, rozprávanie alebo výklad, výpočet a charakter, cezeň sa vytvorí vzťah k jeho čitateľovi, ktorý sa psychicky pripraví prijať list. Ďalej dáva Celtis návody podľa toho, komu mienime písať, najskôr napíšeme pozdrav a významnejším a učenejším aj *Proemium*, ktoré predstavuje krátku anotáciu listu. Záver listu zvykne obsahovať údaj o pisateľovi listu, mieste a čase jeho napísania a pozdrav. Nasledujú rozličné príklady takto koncipovaných listov. Najobsiahlejšia je časť príručky o charaktere, kde sa zaoberá Celtis pravidlami reči, ktoré sme preniesli na list a ktoré dodržiame v písomnej forme vlastne diakritikou.³¹ Oslovenia uvádza podľa toho, komu list píšeme, resp. príslušníkovi niektorého z troch existujúcich stavov. Tieto veľmi presne rozlišuje, vymenúva a ďalej detailne rozoberá. Mimochodom, v tejto pasáži podrobne prezentuje zástupcov súdobej spoločnosti.

Príručkou zostavovania listov *De ratione conscribendi epistolas* sa následne zaoberal aj ďalší vynikajúci humanista Deziderius Erasmus Rotterdamský. Prepracoval a mimoriadne podrobne a vynikajúco analyzoval túto problematiku, ktorej sa v skutočnosti aj sám venoval. V liste Mikulášovi Beraldovi z roku 1522 sa zmienil, že začal toto dielo písať v Paríži pred 30 rokmi.³² Zároveň v ňom napomínal mládež, aby sa takouto zábavkou zamestnávala, pretože priatelia pestujúci vznešené vedy sa priateľsky schádzajú. Popritom kritizoval dokonca pápeža, ktorý svojou autoritou podnecoval panovníkov k vojnám, a tým aj zdôvodňoval, že oni sa nikdy takto nezídu. Text príručky je popretkávaný nespočítanými príkladmi z diel antických autorov, Erasmus uviedol ich názory, často i protichodné, triedil, rozoberal a posudzoval ich, čím si napomáhal vo svojej argumentácii.

nostra memoria doctius aut elegantius in eo genere scriptum esse videatur. Adiecti sunt Io. Ludovici Vi-vis, D. Erasmi Rotrodami, Conradi Celtis, Christophori Hegendorphini De Conscribendis epistolis libelli. Cum locuplete rerum et verborum memorabilium Indice. Coloniae Agrippinae : Apud heredes Arnoldi Birckmanni, Anno M.D.LXXIII, s. 332 – 345. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár – sign. Ant. 13404, priv.

³⁰ SAMBUCUS, Johannes: *Epistolarum conscribendarum methodus una cum exemplis incerti auctoris Graece & Latine in utriusque linguae studiosorum gratiam nunc multo quam antea & emendatior & locupletior edita Ioanne Sambuco Pannone Tirnaviensi interprete. Item Επιστολικοί τύποι, hoc est epistolarum formae quasi figuris designatae Libellus plane aureus nunc primum ab eodem Ioanne Sambuco de Graeco Latinus factus. Adiecimus & aliorum de scribendis epistolis libellos*. Basileae : Per Ioannem Oporinum, Anno Salutis humanae M. D. LII, mense Martio, s. 1 – 143. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – sign. RMK III. 403.

³¹ „Epistolarum alia divina, humana alia est. Humana gravia, consolatoria, amatoria vel amica exprimit; novaque: quotidie accidentia continet... Partes epistolae quinque sunt: Principium, causa, narratio seu expositio, enumeratio et character est, per quod animus eius, ad quem scribimus, constituitur et praeparatur ad percipiendum... Intra quidem epistolam characterem observamus, cum elocutionis praecepta, quae a nobis superius tradita sunt, sequimur...” (por. *Methodus conficiendarum epistolarum per Conradum Celtem*. In: BRANDOLINUS, *De ratione scribendi libri tres*, s. 382 – 397).

³² ERASMUS, *De conscribendis epistolis*, s. II’.

Jeho skrátená príručka *Brevissima maximeque compendiaria conficiendarum epistolarum formula* sa skladá z viacerých kapitol, ale najprv sa začína definíciou listu, ktorý je rozličnými autormi rozdielne charakterizovaný. Erasmus sa prikláňa k názoru gréckeho Libania Sophitu, ktorý tvrdí, že list je rozhovorom dvoch neprítomných osôb „*Epistola est absentis ad absentem colloquium*“.³³ V jednotlivých kapitolách pojednáva o téme spôsobom komentovania rozličných názorov. Prvú kapitolu venuje precvičeniu a štýlu, vďaka ktorým úroveň diela nie je priemerná. Pri takej bohatosti slov, akou latinčina disponuje, treba písať čo najviac a čo najpozornejšie, list je rutinou, pretože štýl je učiteľom hovoreného slova. V druhej sa zaoberá napodobňovaním, ktoré list vo veľkej miere obsahuje. Nemáme čítať len to, čo chceme napodobniť, ale aj iné spisy, pretože znalosť a rozmanitosť slov a viet nás dovedie k výrečnosti. Tretia kapitola je o rozhodovaní, ktorému podlieha napodobňovanie. Je treba dať pozor, aby sme nevybrali najhoršie príklady namiesto najlepších. Nakoniec si možno položiť otázku, či sa dá nazvať písanie listov umením. Tí, čo prirodzene a dennodenne píšú v latinskej reči, to popierajú a vysmievajú sa našej usilovnosti. Uvádza príklad profesorov veľkého mena, z ktorých sa ktorýsi opýtal, čo je schéma a čo poéma; dostal od neho odpoveď, že nevie a ak je to skutočné dielo, nachádza sa to v jeho vyhlásení. Tak ako používajú rečníci podľa Cicerona a Quintiliana³⁴ tri druhy účelu reči, poukazujúci, rozvažujúci a súdny, tak existujú aj tri druhy listov. Prvý poukazuje s chválou alebo hanou na to, prečo sa list napísal. Rozvažujúci list zahrňuje veľa možností podľa toho, či ním chceme povzbudiť, potešiť, presvedčiť, podnietiť, dojať – možno ich ohraničiť užitočnosťou a dôstojnosťou. Tretí druh listov je „*iudicialis*“, obvyklý na súdoch a zahrňuje v sebe rozmanitosť v zhode so súdnymi procesmi.

Významne k tejto problematike prispel trnavský rodák humanista Ján Sambucus, lekár a historiograf na cisárskom dvore vo Viedni. Vo svojej príručke *Epistolarum conscribendarum methodus*³⁵ sa najskôr teoreticky zaoberá listami, pričom rozširuje tri všeobecne uvádzané druhy listov „*epistolae generis iudicialis, deliberativi et demonstrativi*“ o štvrtý „*generis didascalici*“. V tomto druhu sa poučuje, vzdeláva, objasňuje nejasné, alebo sa konštatuje na základe výberu z mnohých metafor. Osobitne treba ohodnotiť jeho prínos prekladu z gréčtiny do latinčiny a naopak – v teoretickej časti preložil terminológiu a niektoré pasáže do gréčtiny a napokon preložil z gréčtiny 37 listov. Tieto vydal paralelne v oboch jazykoch najmä pre potreby žiakov. Dostal ich spolu s viacerými anonymnými knihami od priateľa, bazilejského tlačiaru Oporina, ako píše v úvodnom venovaní synom palatína Františka Révaia z Paríža v roku 1522.

Z úvodov alebo dedikačných listov sa dozvedáme osobné alebo spoločenské pozadie napísania tej-ktorej konkrétnej príručky skladania listov od jej samotného autora.

Keď Erasmus pripravil skrátenú formu tejto príručky z takmer 400 na 20 strán, smutne a skromne si v liste Petrovi Paludanovi, na ktorého požiadanie tak učinil, povzdychol:³⁶ „*Koľkým pohrdaniam sa sám vystavujem. A čo predsa povedia kritici? Čo ale ne-*

³³ BRANDOLINUS, *De ratione scribendi libri tres*, s. 364.

³⁴ Marcus Fabius Quintilianus (35 – 95 n. l.); rímsky rečník a učiteľ rétoriky.

³⁵ SAMBUCUS, *Epistolarum conscribendarum methodus*, s. 1 – 143.

³⁶ Petrus Paludan/Peter z Paludy bol synom Henrika, zaregistrovaného na Louvainskej univerzite roku 1494. Erasmus protestoval, že ho nepozná a že mu nikdy nepísal list. Skôr možno za adresáta považovať Roberta Fishera († 1511). Por. *Contemporaries of Erasmus*. 3, 1987, s. 47 – 48.

povedia, keď uvidia, že som sa odvážil tak nedostatočne spracovať vec, ktorú mnohí tak starostlivo a so znalosťou prepracovali? (...) Po toľkých autoroch? Je treba, aby si povedal, ktorý z nich vyniká a ktorý je nepatrnejší. Ja však, hoci mám toľko iného na práci, ako odpovedať, môžem a to jediné predsa poviem, že nikto, kto bude o tejto veci písať, nezotrvá v mojich stopách.³⁷

Výchovný moment rezonuje aj pri vydaní Erazmových listov v roku 1546 v predslo-ve vydavateľa Jána Gastia, ktorý píše synovi tlačiaru Jána Hervagia, aby pestoval cudzie jazyky a mohol tak komunikovať s priateľmi a koniec-koncov sa v listoch Erazma mno-hému naučí a poučí.³⁸ Zaujímavý je príhovor Jána Ľudovíta Vivesa, osobného tajomníka cisára Karola V. Habsburského, v ktorom objasnil dôvody napísania svojej príručky: „Zdalo sa mi potrebné zostaviť spis, pretože pre nikoho to nie je vhodnejšie ako pre toho, kto má dennodenne na starosti napísať premnohé latinské listy s Tebou alebo v Tvojom cisárskom mene. Ostatne sa mi to zdalo potrebné aj pre naše úprimné priateľstvo a spo-ločné úsilie. List je rečou neprítomných prostredníctvom napísaného... Podľa sv. Ambró-zia sa v nich zvykne odrážať obraz prítomnosti; v nich sa stretávame s dušou priateľa a naše mysle sa spájajú.“³⁹

Konrád Celtis, Erazmus Rotterdamský, Ján Sambucus a ďalší, ktorí patrili medzi špičku humanistickej spisby v 16. storočí, sa svojimi uvedenými príručkami o zostavova-ní listov, ako je v obmene *Epistolarum conscribendarum methodus*, na teoretickej, ale aj na praktickej báze významnou mierou zaslúžili o rozvoj epistolografie, t. j. metódy prí-pravy, spracovania a zostavenia listov, ich formy, štýlu, obsahu, spôsobu, ako aj výberu jazykových a štylistických prostriedkov použitých v texte.

II. Od teórie k praxi

Aj naši vzdelanci spolu korešpondovali, rovnako ako aj s vynikajúcimi humanistami v rámci stredoeurópskeho okruhu, s Konrádom Celtisom, Erazmom Rotterdamským a i. Rozbor vybraných listov ilustrujeme na konkrétnych ukážkach: v niektorých prípadoch

³⁷ „...quantis me calumniis ipse obiecerim. Quid tandem critici dicent? Imo quid non dicent, ubi viderint me austum tractare rem a multis tam diligenter ac scitem tractatam?...Post tantos auctores? Aut eadem dicas necesse est aut deteriora: quorum alterum supervacaneum est, alterum etiam perniciosum. Ego vero quamquam multa alia habeo, quae respondere possum, unum hoc tamen dico, nullius, qui de hac re aliqu-id conscripserit, me vestigiis inhaesurum“ (por. D. Erasmus Petro Paludano. In: BRANDOLINUS, De ratione scribendi libri tres, s. 363).

³⁸ ERASMUS, Desiderius: *Epistolae Desiderii Erasmi Roterodami familiares in tres centurias divisae ob singularem elegantiam adolescentum studiis & captui accommodatae ex toto Epistolarum opere non sine doctissimorum virorum iudicio excerptae. Adiunximus Argumenta in omnes epistolas. Adhaec Graecarum vocum interpretationem apposuimus*. Basileae : Apud Bartholomaeum Westhemerum, 1546, s. 1 – 5. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár – sign. Ant. 6042.

³⁹ „Visum est mihi tuo nomini inscribere, quia nemini magis videtur ea tractatio congruere, quam ei, cui sunt quotidie permultae maximis de rebus latinae epistolae cum tuo ipsius tum Caroli caesaris nomine conscribendae denique pro nostra coniunctissima amicitia & voluntate mutua. Epistola est sermo absentium per literas... Epistolarum usus est, inquit d. Ambrosius, in quibus inter absentes imago refulget praesentiae, in quibus etiam cum amico miscemus animum et mentem ei nostram infundimus“ (por. SAMBUCUS, *Epistolarum conscribendarum methodus*, s. 144 – 145).

v krátkosti predstavíme pisateľov listov a načrtujeme ich obsah. Okrem ich náplne je zaujímavé miesto a čas ich písania, zároveň poukážeme na ne z typologického hľadiska, čo je vo vzájomnej súvislosti s okolnosťami a zámerom ich písania. Osobitne možno sledovať aj ďalší zámer, ak boli určené na vydanie tlačou.

Oficiálne listy, ktorých pisatelia alebo adresáti boli králi, pápeži, legáti, diplomati, politici, lekári alebo iné významné osobnosti

V období začiatku renesančných, najmä talianskych vplyvov na územie dnešného Slovenska sa zachovali listy zväčša na najvyššej úrovni. Ako príklad možno uviesť listy Jána Vitéza,⁴⁰ kráľovského diplomata a neskôr ostrihomského arcibiskupa, zároveň prvého kancelára bratislavskej univerzity Istropolitany (1465/67 – 1490), ktoré vyšli spolu s jeho rečami a príhovormi.⁴¹ Vynikajúcou ukážkou je žiadosť uhorského kráľa Mateja Korvína o založenie univerzity pápežovi Pavlovi II.⁴² a odpoveď o schválení zriadiť Istropolitanu v Bratislave zo dňa 19. mája 1465; listina sa zachovala v odpise vo Vatikánskom tajnom archíve. Pôvodne nebolo určené za sídlo univerzity mesto Bratislava, zatiaľ sa hovorilo o lokalite vo všeobecnej rovine. Výslovne sa v nej však uvádza, že sa majú na škole určiť prednášajúci a ustanovenia štatútu, ktoré si želá pápež vidieť prv, než vojdú do platnosti. Spôsob života a vzdelávania sa má zabezpečiť podľa vzoru Bolonskej univerzity: „*Pápežským schválením povoľujeme znením tejto listiny kancelárovi tejto univerzity v potrebnom čase promovať vhodné osoby, ktoré dobre dosiahli jednotlivé stupne vzdelania, na hodnosti, ku ktorým si zaslúžia postúpiť. Rovnako povoľujeme a schvaľujeme preukazovať insígnie a iné odznaky úradu kancelára tak, ako to prezentuje kancelár Bolonskej univerzity a ako tu robí a vykonáva aj všetko ostatné, čo je potrebné; nie sú na prekážku žiadne ustanovenia a iné apoštolské nariadenia, ani akékoľvek ďalšie prekážky.*“⁴³ Alebo vo vydaných listoch Francisca Philepha z 15. storočia sa nachádza jeho list z roku 1480 adresovaný uhorskému kráľovi Matejovi Korvínovi. Vyzýva ho v ňom, aby vytiahol do boja proti barbarom a zároveň ho oslavuje ako vynikajúceho protitureckého bojovníka.⁴⁴

⁴⁰ Johannes Vitéz (cca 1400 – 1472); kráľovský diplomat, od roku 1465 ostrihomský arcibiskup a prvý kancelár bratislavskej univerzity Istropolitany (1465/67 – 1490).

⁴¹ BORONKAI, Iván (ed.): *Johannes Vitéz de Zredna. Opera quae supersunt*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1980.

⁴² Pietro Barbo; 1464 – 1471 pápež Pavol II.

⁴³ List pápeža Pavla II. z 19. mája 1465 je adresovaný z Ríma ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi a jeho synovcovi päťkostolskému biskupovi Jánovi Pannoniovi: „...ac cancellario eiusdem studii pro tempore personas idoneas et bene meritas ad singulos gradus, ad quos provehi meruerint, promovendi gradusque illos illorumque insignia exhibendi ac alia ad officium cancellarii spectantia ad instar cancellarii studii Bononiensis huiusmodi agendi aliaque omnia et singula circa haec necessaria faciendi et exequendi apostolica auctoritate tenore praesentium litterarum licentiam concedimus pariter et facultatem non obstantibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis ceterisque contrariis quibuscumque...“ (por. CSÁSZÁR, Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral. Posonii* : Eder István könyvnyomdájából, 1914, s. 102 – 104).

⁴⁴ FICINUS, Marsilius: *Epistolae*. Editio princeps. Venetiis : Opera vero & diligentia Mathei Capcasae Parmensis, vigilia divi Gregorii, Impensa Hieronymi Blondi Florentini, Anno Salutis MCCCCLXXXV, s. LXIII^r. Bratislava : Univerzitná knižnica – sign. Inc 19.

Prvý viedenský kongres roku 1515, ktorého hlavným cieľom bolo uzavrieť zmluvu o dvojitej svadbe habsburských a jagelovských potomkov a tak vytvoriť silný kresťanský obranný systém proti vzrastajúcej moci a nebezpečenstvu Turkov, mal fázu predbežného takmer štvormesačného rokovania v Bratislave za účasti troch kráľov – Vladislava,⁴⁵ Ľudovíta a Žigmunda⁴⁶ – a cisára Maximiliána.⁴⁷ Avšak jeho prípravy začali už narodením týchto detí, ako to dokumentuje rozsiahla korešpondencia⁴⁸ cisárskeho diplomata Jána Kuspiniána.⁴⁹

Hieronymus Balbus⁵⁰ prežil takmer 25 rokov v Uhorsku v službách Jagelovcov, Vladislava II. a jeho syna Ľudovíta II., aj ako bratislavský prepošť v rokoch 1515 – 1522; túto hodnosť dostal zrejme ako odmenu od kráľa za vynikajúce služby, ktorými prispel počas uvedených rokovaní roku 1515. Zapájal sa významne do politického života ako kráľovský tajomník a vyslanec. Zachovali sa jeho listy s Habsburgovcami – Ferdinandom I. a jeho bratom, budúcim cisárom Karolom V., ale aj s pápežmi Levom X.,⁵¹ Hadriánom VI.⁵² a Klementom VII.⁵³ Veľmi expresívny je jeho list arcivojvodovi Ferdinandovi, budúcemu kráľovi a cisárovi, ktorým uvádza reč pápežovi Klementovi VII., kde apeloval na zdravý rozum celého kresťanského sveta, aby sa spojil proti krutému tureckému nepriateľovi. Zároveň povzbudzoval kniežatá do vojny, aby sa spojili a odvrátili kresťanský svet od zničenia pohanmi. Tento list i s rečou vyšiel tlačou spolu s rozpravou o tureckých zvykoch, mravoch a obyčajoch⁵⁴ až roku 1526 v predvečer moháčskej porážky.

Patriotická je básnická skladba *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta*⁵⁵ z roku 1545, ktorú napísal štiavnický humanista Pavol Rubigall⁵⁶ počas svojho pobytu v Nemecku. Podal v nej obraz tragického rozpoloženia zosobnenej Panónie v čase tureckých vojen a adresoval ju ako výzvu o pomoc Germánii, čo však zostalo bez odozvy.

Politický charakter majú viaceré listy Petra Fradelia (cca 1580 – 1621) pochádzajúceho taktiež z Banskej Štiavnice a pôsobiaceho v predbielohorskom období na pražskej Karlovej univerzite ako profesor logiky a poetiky. Svojich 32 listov s poprednými nemec-

⁴⁵ Vladislav II. Jagelovský († 13. III. 1516); 1471 český kráľ, 1490 uhorský kráľ.

⁴⁶ Žigmund I. Starý Jagelovský (1467 – 1548); 1506 poľský kráľ.

⁴⁷ Maximilián I. Habsburský (1459 – 1519); 1508 korunovaný rímsky kráľ a cisár.

⁴⁸ ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans: *Johann Cuspinians Briefwechsel*. München : C. H. Beck, 1933.

⁴⁹ Ján Kuspinián/Cuspinianus († 1529); radca cisára Maximiliána I. a vyslanec u uhorského kráľa, lekár, humanista, profesor na Viedenskej univerzite.

⁵⁰ Hieronymus Balbus (šesťdesiate roky 15. storočia – 1535), humanista, básnik, právnik, diplomat, prepošť a biskup. Por. *Biografický lexikón Slovenska I. A – B*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 185 – 186.

⁵¹ Giovanni de Medici; 1513 – 1521 pápež Lev X.

⁵² Adrian Florent van Trusen; 1522 – 1523 pápež Hadrián VI.

⁵³ Giulio de Medici; 1523 – 1534 pápež Klemens VII.

⁵⁴ BALBUS, Hieronymus: *Ad Clementem VII. pontificem Maximum De rebus Turcicis*. Romae : Apud F. Minitium Calvum, 1526. Wien: Österreichische Nationalbibliothek – sign. 40.Q127 Alt Prunk.

⁵⁵ RUBIGALL, Pavol: *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta*. Wittembergae : Apud Georgium Rhav, 1545. Por. OKÁL, Miloslav: Nový list Panónie Germánii napísal Pavol Rubigal Panónčan. In: OKÁL Miloslav: *Panónčan Pavol Rubigal. Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne*. Bratislava : Tatran, 1985, s. 46 – 63.

⁵⁶ Pavol Rubigall (cca 1510 – 18. X. 1575); humanista, banský ťažiar. Por. *Slovenský biografický slovník V*, 1992, s. 134 – 135.

kými, francúzskymi, dánskymi i anglickými osobnosťami publikoval v smútočnom zborníku *Musa pulla*,⁵⁷ ktorý vydal roku 1618 pri príležitosti úmrtia manželky svojho norimberského priateľa Juraja Rema.⁵⁸ Sám usporiadal listy podľa významu, ktorý im prikladal.⁵⁹ Dopisoval si s najvýznamnejšími európskymi osobnosťami a bol v kontakte s hlavnými predstaviteľmi českej stavovskej protestantskej spoločnosti Václavom Viliamom z Roupova, Václavom Budovcom⁶⁰ alebo s Jánom Albrechtom Smiřickým. Keďže sa dlhšiu dobu zdržoval na viacerých miestach v zahraničí, stal sa veľmi dobrým prostredníkom pre výmenu názorov a listov s týmito vplyvnými osobnosťami – dokladá to jeho osobná korešpondencia napr. s kráľovským radcom a vodcom hugenotov Filipom Mornayom de Plessis,⁶¹ ktorému zabezpečoval korešpondenciu s Václavom Budovcom. Fradeliových francúzskych známych sa týka aj niekoľko ďalších listov, napr. dvaja profesori rečníctva a gréckeho a latinského jazyka na parížskej univerzite Frederik Morellus a Teodor Marcius vyzdvihli Fradeliovu oslavnú báseň, ktorú predniesol francúzskemu kráľovi Ľudovíkovovi XIII. počas jeho pobytu v Angers.

Z tohoto obdobia pochádza aj list Jána Jessenia-Jesenského,⁶² ktorý sa ako rektor Karlovej univerzity v Prahe otvorene obrátil v mene českých stavov na uhorský snem v Bratislave listom, aby nevolili za uhorského kráľa Ferdinanda II., „rušiteľa slobôd i náboženstva“. Nástup arcivojvodu Ferdinanda, silného zástancu prokatolíckej politiky na český trón, bol pre české stavy absolútne neprijateľný rovnako ako jeho nástup na uhorský trón pre uhorských protestantov. České stavy preto začali vyvíjať enormné úsilie na viacerých úrovniach, čoho dôsledkom bol aj uvedený Jesseniov list. Keďže nedostali žiadnu odpoveď, v júni 1618 vyslali Jessenia na snem do Bratislavy, ktorý tam prišiel neskoro, až po voľbe kráľa. Dňa 3. júla t. r. ho však na príkaz Ferdinanda II. zatkli a väznili v Bratislave a vo Viedni. Myšlienky z listu, ktorých ústredné motto je právo ľudu na odpor proti tyranskej vláde, rozvinul v správe o posolstve na tento kráľovský snem *Legationis in regiis Ungarorum comitiis proximis renuntiatio*, ktorá vyšla o rok neskôr tlačou.⁶³

⁵⁷ FRADELIUS, Peter: *Musa pulla*. Pragae : Paulus Sessius, typographus academicus, 1618, s. C^{lv} – H^{2v}. Praha: Národní knihovna ČR – sign. 50 F 90, priv. 8.

⁵⁸ Juraj Remus/Rehm (1561 – 1625); právnik a člen mestskej rady v Norimbergu. Por. KUNSTMANN, Heinrich: *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen*. Köln – Graz : Böhlau Verlag, 1963, s. 29 – 33.

⁵⁹ FRIMMOVÁ, Eva: Korešpondencia humanistu Petra Fradelia. In: *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 121 – 132.

⁶⁰ Václav Budovec z Budova (1551 – 1621); cirkevný a svetský hodnostár, český stavovský politik. Por. PUMPRLA, Václav: *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16. – 18. století*. Praha : Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav Akademie věd České republiky – AiP Beroun s.r.o., 2010, s. 158.

⁶¹ Filip Mornaye de Plessis/Plessaeus; francúzsky rytier, tajný kráľovský radca, strážca navarskej koruny, guvernér Saumurského kraja a vodca francúzskych hugenotov.

⁶² Ján Jesenský-Jessenius (1566 – 1621) pochádzal z turčianskeho zemianskeho rodu z Horného Jasena; humanista, lekár, pedagóg, politik. Por. *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990) II. Zväzok E – J*. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 557 – 558; PICK, Friedel: *Johannes Jessenius de Magna Jessen. Arzt und Rektor in Wittenberg und Prag hingerichtet am 21. Juni 1621. Ein Lebensbild aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges*. Leipzig : Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1926; HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. II*. Praha : Academia, 1966 – 1973, s. 439 – 442.

⁶³ JESSENIUS, Johannes: *Legationis in regiis Ungarorum comitiis proximis renuntiatio*. Pragae, 1619. 28 l.

Obsahovo celkom ojedinelý je list Jána Cratona z Kraftheimu,⁶⁴ osobného lekára cisára Maximiliána II. Habsburského, ktorý napísal list z Regensburgu Jánovi Sambucovi o posledných dňoch cisára, o jeho liečení a úmrtí 12. októbra 1576,⁶⁵ ako aj o jeho pitve. Ide vlastne o kvalifikovanú lekársku správu a pohľad na spôsob liečenia v tomto období a na jeho hodnotenie súčasnými lekármi v čase, keď nastával v medicíne významný prelom a pokrok a keď sa konfrontovali názory starých autorít s modernými. V konečnom dôsledku aj samotná pitva bola zriedkavým javom. Zachovala sa odpoveď na tento list od Jána Sambuca.⁶⁶

Listy humanistov s filozofickým alebo etickým podtextom

V okruhu dvoch vynikajúcich humanistov na počiatku novoveku Konráda Celtisa a Erazma Roterdamského sa zoskupovali vzdelanci, ktorí spolu komunikovali osobne i listami; vznikali prvé humanistické krúžky a aj vedecké spoločnosti.

Konrád Celtis, svojho času prvý „*poeta laureatus caesareus*“ nemeckej národnosti, prišiel s novým prístupom k organizovaniu vedeckého života. Založil v Poľsku spoločnosť „*Sodalitas scientiarum Vistulana*“, ktorá vplývala aj na humanistov východoslovenského okruhu. V spoločnosti „*Sodalitas scientiarum Danubiana*“⁶⁷ s centrom v Budíne a neskôr vo Viedni sa združovali osobnosti, ktoré boli priamo vo vzťahu k územia dnešného Slovenska – Alexej Turzo, Jakub Piso, Ján Šlechta, Hieronymus Balbus. Možno oceniť Celtisove básne, niektoré jeho verše týkajúce sa samotného mesta Bratislavy, ako aj jeho zachovanú korešpondenciu s humanistami⁶⁸ a spomenutú príručku koncipovania listov *Methodus conficiendarum epistolarum* z roku 1532. U Celtisa sa už prejavuje typicky renesančný fenomén – sústredenie sa na človeka, vyjadrovanie vlastných pocitov a vnemov a vnímanie prírody a okolia.

S Erazmom Desideriom Roterdamským (1466/1469 – 1536) boli spojení priateľskými väzbami, osobným alebo písomným kontaktom takmer všetky významné osobnosti vtedajšieho vedeckého, kultúrneho, ale i politického a spoločenského či duchovného života. Erazmove diela sa stali súčasťou knižnice všetkých vzdelancov a ovplyvňovali

⁶⁴ Johannes Crato de Kraftheim/Kraftheim, Crattheim, tiež Vratislaviensis (1519 – 1586); lekár troch cisárov, Ferdinanda I., Maximiliána II. a Rudolfa II., humanista. Por. JÖCHER, *Allgemeines gelehrten Lexicon*. I. 1750, coll. 2178 – 2179; *Veterum aliquot ac recentium medicorum philosophorumque Icones. Ex bibliotheca Iohannis Sambuci cum eiusdem ad singulas elogiis*. Antverpiae: Ex officina Plantiniana Raphelengii, 1603, s. A^{5r}, I^{2r}. Toto dielo vyšlo na základe *Icones veterum aliquot medicorum* od Jána Sambuca z roku 1574.

⁶⁵ Joannes Crato Joanni Sambuco Epistola. List z 20. októbra 1576 z Regensburgu. Rukopis. Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek – sign. Cod-Guelf. 846 Helmst., s. 94^a – 100^b; BUDER, Christian Gottlieb: Joannis Cratonis, kaiserlichen Leib-Medici geheime Nachricht von der letzten Krankreich und Tode Kaisers Maximiliani II de anno 1576. In: *Nützliche Sammlung verschiedener meistens ungedruckter Schriften und Berichte, Urkunden, Briefe, Bedenken*. Frankfurt – Leipzig, 1735, č. XXXIV.

⁶⁶ Sambucus – Crato von Kraftheim, Breslau. List z 18. decembra 1576. Por. GERSTINGER – VANTUCH, *Die Briefe des Johannes Sambucus*, s. 203 – 206, č. CVI.

⁶⁷ *Sodalitas litteraria Ungarorum*, ktorú založil ešte Matej Korvín v Budíne, sa premiestnila do Viedne a tu v rokoch 1497 – 1508 existovala ako *Sodalitas scientiarum Danubiana*.

⁶⁸ RUPPRICH, Hans: *Der Briefwechsel des Konrad Celtis*. München: C. H. Beck, 1934.

myslenie i konanie súčasníkov.⁶⁹ Jeho vplyv bol na našom území markantný; napokon erazmovsko-melanchtonovský racionalistický kresťanský humanizmus sa u nás rozšíril vo veľkej miere v priebehu celého 16. storočia. Kult erazianizmu dozrel a rozšíril sa po bitke pri Moháči 29. augusta v roku 1526. Mnohí jeho stúpenci nasledovali svojich mecénov z okruhu viedenského a krakovského, ale i budínskeho; z dvora Ferdinanda a kráľovnej Márie do Bratislavy i v jej sprievode do Nizozemska, v neposlednom rade i Jána Zápoľského do jeho hradných sídiel.⁷⁰ Erazmov záujem o korešpondenciu dokazuje, že jej venoval takmer polovicu svojho času. Jeho priateľské a aj oficiálne listy odrážajú úroveň dobového myslenia. Obsahujú podobne ako predslovy k dielam nielen názor na celkové dianie z hľadiska spoločenského a politického vnímania, ale obsahujú aj pocity veľmi súkromného charakteru, resp. zachytávajú udalosti z ich každodenného života. Napr. sa zachovali listy, kde sa sťažuje na rozličné ťažkosti pri cestovaní, pri zmenách počasia, na zlú stravu a pod. Priateľovi Beatovi Renanovi opísal strastiplnú cestu z Bazileja do Leuvenu cez Štrasburg, Kolín, Aachen, Maastricht spočiatku na lodi, potom na koni i v dvojzáprahu či na koči. Síce viackrát odpočíval, ale niekedy cestoval aj celú noc. Do Aachenu prišiel na koči taký utmáčaný z kamenistej cesty, že by bol radšej šiel na krívajúcom koni. Ak ho nečakali na zastávkach známi, išiel do hostinca pri ceste: „...v Breisachu, bola obsluha zlá a dostal som jedlo, ktoré sa nedalo jesť: špinavú kašu, mäso do polievky a niekoľkokrát prevarené haringy, večeral som v malej miestnosti, kde sa vyskytovala zmes asi 60 rôznych ľudí rozpálených vínom – a koľko tam bolo zápachu a kriku!“ Na ceste sa mu zdravotne priťažilo a spamätával sa z nej takmer štyri týždne.⁷¹

Ale Erasmus písal listy aj s tajným alebo nezverejneným zámerom, ako sám požadoval v niektorých z nich, napr. v liste Mikulášovi Oláhovi.⁷² Spomedzi osobností zo Slovenska, alebo v určitom vzťahu k tomuto územiu, ktoré boli v osobnom či písomnom vzťahu s Erazmom, možno spomenúť také mená, ako sú Antonín Košický, Ján, Stanislav a Alexej Turzo, Ján Henkel, Jakub Piso, Mikuláš Oláh, Anton Vrančič, Hieronymus Balbus, Riccardo Bartolini, Jan Šlechta.

Ján Turzo IV. z Betlanoviec (1466 – 1520), vratislavský biskup, humanista a mecén umenia v Sliezsku, pochádzal z významnej šľachtickej rodiny na Spiši. Od roku 1507 zastával dôležité funkcie diplomatického charakteru na dvore uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského. Patril medzi veľkých obdivovateľov Erazma a bol to Jakub Piso, ktorý ho podnietil, aby si začal s Erazmom dopisovať.⁷³ Stihli si vymeniť len pár listov, z ktorých sa zachovali tri.⁷⁴ Erasmus 20. mája 1519 reaguje na nezachovaný list Jána, v kto-

⁶⁹ *Contemporaries of Erasmus. I – III.*, 1985, 1986, 1987.

⁷⁰ GERÉZDI, Rabán: Erasme et la Hongrie. In: *Littérature Hongroise – Littérature Européenne. Études de littérature comparée publiée par l'Académie des sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'A.I.L.C.* Budapest, 1964, s. 134, pozn. 25.

⁷¹ List Erazma Roterdamského Beatovi Renanovi, Leuven, cca 15. októbra 1518. Por. SVATOŠ, Michal – SVATOŠ, Martin: *Živá tvár Erasma Roterdamského*. Praha: Vyšehrad, 1985, s. 323 – 331.

⁷² BUCKO, Vojtech: *Mikuláš Oláh a jeho doba. 1493 – 1568*. Bratislava: Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1940, s. 31 – 32.

⁷³ *Contemporaries of Erasmus, III*, 1987, s. 324 – 325.

⁷⁴ ERASMUS, Desiderius: *Epistolae D. Erasmi Roterodami ad diversos et aliquot aliorum ad illum per amicos eruditos ex ingentibus fasciculis schedarum collectae*. Basileae: Apud Iohannem Frobenium, Anno M.D.XXI, pridie Cal. Septembris, s. 277, 559 – 561. Martin: Slovenská národná knižnica – sign. IB 38237; MINÁ-

rom vyjadruje obdiv učeným mužom, ktorí v Uhorsku žili a aj v súčasnosti žijú. Spomína si na Jakuba Pisa, s ktorým sa zoznámil v Ríme. Zmieňuje sa aj o mladom a mimoriadne nadanom kráľovičovi Ferdinandovi Habsburskom, ktorého však odmietol vychovávať len preto, aby sa nemusel zviazať s dvorom. Ján Turzo reaguje, ako si cení Erazmove listy i spisy, ktoré mu spôsobujú pôžitok a radosť. Vyzdvihuje Erazmove zásluhy pre vzdelanie, ktoré si tento pri svojej skromnosti nikdy nepripúšťa: „*Ale ako sa môžeš zdať voči sebe nespravodlivý Ty, ktorý z veľkej skromnosti (ak sa nemýlim) v tej veci, skôr naopak, najviac zavrhuješ a pohrdaš chválami, ktoré Ti takmer celý svet veľmi správne pokazuje, než by si ich prijímal. Naozaj sa Ti majú prisúdiť oveľa väčšie veci, najmä keď zásluhou Teba jediného sa znova zaskvela žiara všetkých najvznešenejších náuk, už veľmi zatemnená pliesňou a špinou nevzdelanosti, ba na Tvoj podnet a za Tvojho vedenia vtedy aj neporušená čistota a najposvätnější štúdiá tej teológie, už privedené takmer k zániku, akoby znovuzrodené začali znova prevrtať na celom svete.*“⁷⁵ Navzájom si posielajú drobné dary – Turzo Erazmovi vodné hodiny, aby si ho často pripomínal, a kus zlata z útrobov zeme svojej diecézy, aby dokazoval, ako veľmi si zaslúži nesmrteľnosť, posielala mu aj hebkú a teplú čiapku zo soboľov. Erasmus odpovedá, že ho pramene predkov priviedli k úsiliu o pravú zbožnosť a že je Turzo blaženejší, lebo vyhľadáva zlato z múdrosti Evanjelia a Božích spisov. Nasleduje úvaha o smrti, ku ktorej ho podnietil Turzov dar: „*Na dvoch hodinách bolo napísané: Ponáhľaj sa pomaly. A tamten piesoček, pomaly padajúci dolu cez veľmi malý otvor, poslúcha tamten nápis, keď toto píšem. Ale náš život odlieta veľkou rýchlosťou a smrť neprilietá o nič lenivejšie, hoci piesoček nepadá. Na druhých hodinách bolo hore napísané: Ponáhľaj sa pomaly a obrátené ukazovali obraz smrti. Kiežby tá, môj Turzo, k Tebe, naozaj vznešenému, prišla pomaly! Ty by si bol nesmrteľný nielen dlhým vekom, keby nebol taký nepriaznivý osud, že ak niečo vyniká v ľudskom živote, to čo najrýchlejšie unesie zo sveta. Chcel by som, aby toto zlé znamenie bolo od Teba čo najväčšími vzdialené.*“⁷⁶ Ale k biskupovi táto odpoveď napísaná dňa 31. augusta 1520 v Leuvene prišla neskoro, pretože dňa 2. augusta toho istého roku umiera.

RIK, Jozef. (ed., prel.): *Matej Bel: Oravská stolica*. Liptovský Mikuláš : Transcius pre Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, 2001, s. 74 – 78; LUKAČKA, Ján (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Pod osmanskou hrozbou*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 286 – 291.

⁷⁵ List Jána Turzu Erazmovi z Vratislavi z 1. decembra 1519. „At tu, quomodo tibi non iniurius videri possis, qui laudes, quibus te universus propemodum orbis verissime prosequitur, nimia, ni fallor, hac in parte usus modestiantum abest, ut admittas, ut contra maxime averseris declinesque? Debentur profecto tibi longe maiora, praesertim cum tui unius patrocinio omnium honestissimarum disciplinarum nitor, multo iam barbariei situ et squalore obtenebratus, resplendescat, tum sinceræ illius quoque theologiae puritas et sanctissima studia prope ad interitum redacta, te parente, te duce, veluti renata, toto orbe reflorescat“ (por. ERASMUS, *Epistolae*, 1521, s. 559 – 560; ALLEN, Percy Stafford – ALLEN, Hélène-Marie: *Erasmi Opus epistularum*. 1 – 12. Oxford : Oxford University Press, Amen House, 1906 – 1958, č. 1047).

⁷⁶ List Erazma Jánovi Turzovi z Leuvenu z 31. augusta 1520. „Duobus horologiis inscriptum erat ‚Festina lente‘ atque hanc quidem inscriptionem audit pulvisculus ille per minutissimum foramen lente defluens, haec me scribente. Sed magna celeritate vita nostra avolat et advolat mors nihilo segnius etiamsi non defluat harenula. In altero superne inscriptum erat ‚Festina lente‘ et inversum horologium ostendebat mortis imaginem: quae utinam tibi, mi Turzo, lenta veniat! Digno profecto, qui sis immortalis, non tantum longaevus, nisi haec esset fortunae invidia, ut si quid extiterit in rebus humanis eximium, id quam ocissime tollat e medio. Quod omen ab te velim quam longissime abesse“ (por. ERASMUS, *Epistolae*, 1521, s. 560 – 561; ALLEN, *Erasmi Opus epistularum*, č. 1138).

Erazmus až do roku 1532 pokračoval v korešpondencii s jeho mladším bratom Stanislavom Turzom (1470 – 1540), olomouckým biskupom, ktorý bol zase známym podporovateľom humanizmu na Morave. Erazmus píše o priateľskom vzťahu s jeho bratom Jánom a o zármutku nad jeho skonom aj napriek tomu, že sa nikdy nevideli: „*Ale toto je známa nepriazeň zákonov osudu, ktoré všetko, čo je najkrajšie, iba odhalia horšiemu svetu, ktorý je jednoducho ponechaný osudnosti.*“⁷⁷ Sťažuje sa na tých, čo sa sprisahali proti ušľachtilosti vzdelania a teší sa prejavu sympatií; popritom akoby mimochodom spomenie svoje ďalšie zdravotné problémy – ľadvinový kameň. V inom liste vyjadruje svoj postoj k Lutherovi, ktorý je pre neho charakteristický: „*Zdá sa mi však, že vidím, akými prostriedkami by sa dalo pomôcť kresťanskému náboženstvu od nepokojov... Ja som sa vždy vyvaroval spoliť sa s nejakými luteránmi, ale vždy som ich vyzýval k umiernenejším rozhodnutiam, keďže som sa skutočne obával, aby vec nevyústila k rozkolu. A predsa sa nájdu i takí, čo na mňa na cisárskom dvore nehanebne poukazujú ako na luterána. Tu sa proti mne ozývajú luteráni, pretože s tým nesúhlasím, pretriasajú moje meno vo svojich verejných prejavoch, navyše sa vyhrádzajú uštipačnými knižkami. A tak som pre obidve strany kacír.*“⁷⁸

Ďalšiemu bratovi Alexejovi Turzovi, významnému kráľovskému hodnostárovi v službách Jagelovcov a potom Habsburgovcov, ale aj mecénovi,⁷⁹ venoval Erazmus výklad Plutarchovej⁸⁰ knihy *De non irascendo*.⁸¹ V liste z 30. apríla 1525 vyjadruje svoj obdiv k tomuto starovekému filozofovi a rozvádza, čím ho podnietil k tejto úvahe: „*Vskutku, každú obtiažnosť dostatočne vyváži prospešnosť dôvodu. Sokrates zniesol filozofiu z nebies na zem, Plutarchos ju zaviedol do izby, do spálne, do postelí jednotlivcov. Na miestach tohto druhu sa radšej zdržím, pretože vidím, že sa tým kresťanské náboženstvo uviedlo do zmätkov; akoby nebolo veľmi bezpečné hovoriť o Kristovi, aj keby si hovoril dobre, aj zle. Až dovtedy pod každým kameňom spí škorpión! Plutarchos však v týchto knižkách vykladá o tom, čo ktokoľvek môže hocikedy hneď využiť v živote. Čím viac obdivujem čokoľvek, čo tento autor vyhlásil o mravoch; to sa neopotrebuje rukami ostatných, ani sa neučí od detstva. Vždy, keď som v minulosti čítal tieto knižky nepozorne, cítil som, že som vôbec nepokročil, kým som ich znovu a hlbšie neprezrel.*“⁸²

⁷⁷ List Erazma Stanislavovi Turzovi z Bazileja cca z 21. novembra 1521. „Sed haec est non ignota iam factorum invidia quae pulcherrima, quaeque tantum ostendunt terrore, deterioribus ad taedium usque relictis“ (por. ALLEN, *Erasmii Opus epistularum*, č. 1242).

⁷⁸ List Erazma Stanislavovi Turzovi z Bazileja z 21. marca 1522. „Equidem videre mihi videor, quibus modis absque tumultu consuli possit religioni Christianae... Ego cum nullo Lutheranorum umquam ullum foedus inire sustinui, sed semper eos revocavi ad consilia moderatiora nimirum metuens, ne res in seditionem exiret. Et tamen sunt, qui me impudentissime etiam in aula caesaris traduxerint, ut Lutheranium. Hic fremunt in me Lutherani, quod ab eo dissentiam meumque nomen in publicis professionibus suis lacerant, libellos insuper dentatos minitantur. Itaque utrique parti sum haereticus“ (por. ALLEN, *Erasmii Opus epistularum*, č. 1267).

⁷⁹ *Slovenský biografický slovník VI*, 1994, s. 146 – 147; *Contemporaries of Erasmus, III*, 1987, s. 322 – 323.

⁸⁰ Plutarchos (cca 50 – 120 n. l.); grécky filozof, jeho filozoficko-etické spisy boli veľmi obľúbené v 16. storočí.

⁸¹ ERASMUS, Desiderius: *Plutarchi Chaeronei libellus De non irascendo*. Basileae : Johannes Froben, mense Maio 1525. Por. *Verzeichnis*, č. P-3601.

⁸² List Erazma Alexejovi Turzovi z Bazileja z 30. apríla 1525. „Verum omnem difficultatem abunde pensat utilitas argumenti. Socrates philosophiam e caelis deduxit in terras, Plutarchus introduxit in cubiculum,

V dome humanistu Jakuba Pisona⁸³ v Budíne sa stretávali významní humanistickí vzdelanci. Erazmus sa veľmi pochvalne vyjadroval o jeho učení, spoznal sa s ním v Ríme v roku 1509, aj v tlačiarenskej dielni Alda Manutia v Benátkach.⁸⁴ Ich vzájomná korešpondencia bola relatívne pravidelná, často sa v nej spomínajú Erazmove knihy – keď z nich dostal Piso väčšiu zásielku, hneď sa zvykli pýtať na jeho názor na Erazmove nové knihy,⁸⁵ napr. *Christiani matrimonii institutio*,⁸⁶ ale aj na iné, ktoré rozposiela Johannes Faber v Bazileji a ktorých dodávky navrhuje alebo schvaľuje, resp. aj finančne podporuje sliezsky humanista Gašpar Ursinus Velius.⁸⁷ Ďalej Erazmus píše, že si spolu so svojimi priateľmi často a rád znovu číta Pisonove listy.⁸⁸ Piso sa považuje za významného propagátora Erazmovho učenia v Uhorsku.

Jána Henkela (cca 1481 – 1539), humanistu, levočského i košického farára a spovedníka kráľovnej Márie⁸⁹ odporúča do pozornosti Erazma košický lekár Ján Antoninus, chváliac ho ako veľmi učeného muža, ktorý pre skromnosť odmietol funkciu biskupa.⁹⁰ Z listov sa dozvedáme, ako sa kráľovná Mária vyrovnávala so smrťou svojho mladého manžela. V týchto najťažších chvíľach jej nosil Henkel Erazmove knihy, *Institutio principis* a najmä *Parafrázy*, ktoré čítala už aj po latinsky: „... ak by si ju doma videl, nepovedal by si, že je v ženskej komnate, ale v škole. Vždy s knihami v rukách sa učí, poznáva a čítaním svätých kníh zvykne [tráviť] svoje vdovstvo (...) Lebo Tvoje Parafrázy, svoje veľké potešenie, ktoré predtým čítala v preklade po nemecky, teraz po latinsky, len čo si ich Ty napísal, každodenne ich požaduje, znovu o nich premýšľa a rozjíma.“ Erazmus si získal takýmto knižným darčekom pre priateľa veľké zásluhy, Henkel mu odpovedá: „Dokonca prostredníctvom

in conclave, in thalamos singulorum. In huiusmodi campis nunc ideo versor libentius, quod eo tumultus videam devenisse rem Christianam, ut de Christo loqui parum sit tutum, sive bene loquaris sive male; adeo sub omni lapide scorpius dormit. Plutarchus autem in his libellis ea tractat, quae quivis quovis tempore mox in usum vitae depromere possit. Quo magis admiror, quidquid hic autor prodidit de moribus, non teri manibus omnium, non a pueris edisci. His certe libellis, quamquam et olim non indiligenter lectis, sentio me nonnihil profecisse, dum attentius verso dumque penitus intusprospicio“ (por. ALLEN, *Erasmi Opus epistularum*, č. 1572).

⁸³ Jakub Piso Transilvanus († 1527 v Bratislave); doktor práv, vychovávateľ Ľudovíta II. Jagelovského, diplomat kráľa i pápežov, člen spoločnosti *Sodalitas litterariae Danubianae*, pravdepodobne aj profesor na bratislavskej univerzite *Istropolitana*. Por. *Slovenský biografický slovník II*, 1990, s. 470 – 471; *Contemporaries of Erasmus*. 3, 1987, 26, s. 94 – 95.

⁸⁴ GERÉZDI, Erasme et la Hongrie, s. 130.

⁸⁵ List Pisona Erazmovi z Budína z 1. februára 1526. Por. ALLEN, *Erasmi Opus epistularum*, č. 1662.

⁸⁶ ERASMUS, Desiderius: *Christiani matrimonii institutio*. Basileae: Johannes Froben, mense Augusto 1526. 212 s. Por. *Verzeichnis*, č. E-2182.

⁸⁷ Gašpar Ursinus Velius/ Silesitanus (cca 1493 – 1539); sliezsky humanista, sekretár kardinála Mateja Langa, profesor na Viedenskej univerzite a cisársky historiograf Ferdinanda I. Habsburského i vychovávateľ mladého Maximiliána II. Por. *Contemporaries of Erasmus*. III, 1987, s. 356 – 357.

⁸⁸ List Erazma Pisonovi z Bazileja z 9. septembra 1526. Por. ALLEN, *Erasmi Opus epistularum*, č. 1754.

⁸⁹ *Slovenský biografický slovník II*. Zväzok E – J, 1987, s. 317; *Contemporaries of Erasmus*. II, 1986, s. 175 – 176.

⁹⁰ Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitujítás korából (ETE). Budapest, 1904, I. č. 401. Por. BODNÁROVÁ, Miloslava: Reformation in der ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. In: SCHWARZ, Karl – ŠVORC, Peter (ed.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Wien: Evangelischer Presbyterverband, 1996, s. 27.

jednej kráľovskej manželky Ti veľmi veľa vďačia všetky manželky. Veru, všetky vdovy – ktorých po onej porážke zostalo také veľké množstvo v tomto kráľovstve, tým viac na tomto kráľovskom dvore ako nikde inde – sú prostredníctvom kráľovnej vdovy obdarené od nesmrteľného Erazma, pociťujú jeho dobrodenie a utešujú sa.“⁹¹ V inom Henkelovom liste možno sledovať, ako akceptovali Erazmovo dielko *Vidua christiana* na kráľovskom dvore: „Ak niektorú z Tvojich knižočíek vďačne prijali a v úcte držia, tak je to rozhodne tá, ktorú si daroval a zasvätil vdove. Tak ju majú radi a zaoberajú sa ňou, že sa viacerí čudujú, že sa nič z nej neomrzelo tak častým a opakovaným čítaním. Ba dokonca aj dievčatá vynikajúce krásou, bohatstvom a urodzeným pôvodom, ktoré sú v službách kráľovnej, tento príklad povzbudzuje a aj keď nevedia po latinsky, predsa túto knižku vlastnia a tešia sa listujúc v nej. Ostatne vážne sa dožadujú, aby som ju preložil do nemčiny; s čím som isteže súhlasil, že to urobím. Zmysľanie Tvojho výkladu je zaiste láskavé, že ako písal o Homérovi Plutarchos, nikdy sa čítajúci žiadnou Tvojou knihou nenasyti.“⁹² V odpovediach na listy, ktoré sa vracajú v intervaloch päť – šesť mesiacov, si Erazmus s Henkelom vymieňajú názory na súčasné teologické a cirkevné otázky. Napriek sympatiám k protestantom Henkelovi išlo o reformy na pôde katolicizmu. No i tak po Augsburskom sneme v roku 1530 musel opustiť kráľovský dvor a na sklonku života pôsobil ako kanonik vo Vroclavi.

Cirkevný hodnostár Mikuláš Oláh⁹³ prišiel s Erazmom do kontaktu po bitke pri Moháči v roku 1526. Erazmus mu poslal dielko *Vidua christiana*⁹⁴ vydané v roku 1529 pre ovdovelú kráľovnú. Oláh ostal v písomnom styku s Erazmom, ubezpečoval ho o naklone-
ní dvora k jeho osobe a dielu – ako čítali jeho *Parafrázy k Písmu*, on sám denne čítal jeho diela.⁹⁵ Erazmus mal záujem aj o cisársko-kráľovskú rodinu, veď v konečnom dôsledku vydal príručku pre výchovu kresťanského panovníka *Institutio principis Christiani*⁹⁶ pre

⁹¹ List Pisona Erazmovi zo Šopronu 18. júla 1528. „...quam si domi videas, non in gynaeceo sed schola esse dicas. Semper in manibus libri; docet, discit et sacris lectionibus viduitatem solatur suam... Nam *Paraphrases* tuas, delicias plane suas, quas antea Germanice versas legit, nunc Latine et ut a te scriptae sunt, quotidie voluit et revolvit et intelligit; ...sed quemadmodum tibi ob unam reginam coniugem omnes coniuges plurimum debent, ita viduae omnes – quarum, ut si usquam alibi, magnus est ex illa clade relictus in hoc regno adeoque in hac aula numerus – ob unam reginam viduam se ab Erasmo immortalis affectus beneficio sentiant et gratulentur“ (por. ALLEN, *Erasmi Opus epistularum*, č. 2011).

⁹² List Henkela Erazmovi z Linzu 13. apríla 1530. „Si quis enim tuorum libellorum et grate acceptus et in honore habitus est, is est profecto, quem huic viduae donasti et consecrasti. Sic enim et amator et tractatur, ut plerique mirentur nullum ex eius tam crebro repetita lectione taedium oboriri. Quin etiam virgines forma, opibus, genere, pudicitia conspicuae, quae in reginae officiis sunt, hoc exemplo commotae, etsi Latine nesciant, tamen libellum habere et manibus tractare gaudent. Denique a me serio contendunt, ut Germanice vertendum curem; quod equidem me facturum recepi. Hic est profecto amabilis tuarum lucubrationum genius, ut quemadmodum de Homero scribit Plutarchus, nulla umquam legenti tua scripta capiet sacietas“ (por. ALLEN, *Erasmi Opus epistularum*, č. 2309).

⁹³ Mikuláš Oláh (1493 – 1568); 1531 – 1542 poradca a spovedník kráľovnej Márie v Bruseli, od 1553 ostrihomský arcibiskup a uhorský prímás so sídlom v Trnave. Por. *Slovenský biografický slovník IV. Zväzok M – Q*, 1990, s. 327.

⁹⁴ ERASMUS, Desiderius: *Vidua Christiana*. Basileae : In officina Frobeniana (per Hieronymum Frobenium – Iohannem Hervagium), Anno M.D.XXIX, mense Martio. 320 s. Por. *Verzeichnis*, č. E-3654.

⁹⁵ BUCKO, Mikuláš Oláh, s. 24 – 32, 52 – 70; *Történelmi Tár*. Budapest, 1878 a nasl.

⁹⁶ ERASMUS, Desiderius: *Institutio principis Christiani*. Basileae : Apud Iohannem Frobenium, mense Maio M.D.XVI. Por. *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami : recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordo IV, Tomus I*. Amsterdam : North-Holland, 1974, s. 133-219.

budúceho cisára Karola V. Ale keď mu Oláh pripravil kráľovské pozvanie, Erasmus ho, ako mnohokrát v iných prípadoch, odmietol. Ďalší okruh ich spoločných listov zasahuje čisto do teologickej problematiky a vychádza z Erazmovho zdržanlivého postoja v čase prvých Lutherových vystúpení. Isté však je, že u Erazma bola snaha reformovať mnohé veci v cirkvi tak, ako to vidíme u mnohých iných, aj napr. u brixenského biskupa Mikuláša Kuzánskeho z polovice 15. storočia. Erazmovo vydanie poznámok k prekladu *Nového zákona* v roku 1505,⁹⁷ *Parafrázy k Písmu svätému* z roku 1517 a následne k *Listom apoštolským* a *Skutkom* i k *Evanjeliu*, kde vystupuje proti scholastickým dišputáciám veci skôr zatemňujúcim ako objasňujúcim, či jeho otvorené kritiky do cirkevných radov, sa považujú a aj súčasníci považovali za predzvesť a prípravu reformácie. K reformácii sa však Erasmus nikdy neprihlásil, ani ju nikdy nepodporil, ale ani neodsúdil, a to aj napriek otvoreným výzvam pápeža Hadriána VI. alebo cisára Karola V. pred Wormským či Augsburským snemom v roku 1521 a 1530. V mnohom ovplyvnil Mikuláša Oláha, ktorý postupoval vo svojom programe rekatolizácie v Ostrihomskej arcidiecéze, a aj priamymi vystúpeniami na Tridentskom koncile (1545 – 1563).

Anton Vrančič (1505 – 1573), spisovateľ a cirkevný hodnostár, od roku 1530 tajomník uhorského kráľa Jána Zápoľského,⁹⁸ v rokoch 1569 – 1572 ostrihomský arcibiskup so sídlom v Trnave sa počas svojich diplomatických ciest po Európe spoznal s mnohými humanistami a udržiaval s nimi priateľské kontakty tak ako aj s Erazmom.⁹⁹

S Erazmom bol v blízkom vzťahu humanista i Ján Antoninus Košický, ktorý bol navyše jeho osobným lekárom v Bazileji, čím sa podrobnejšie zaoberá vo svojich prácach Daniel Škoviera.¹⁰⁰

Z ďalších humanistov, ktorí boli v styku s Erazmom, boli niektorí prítomní na štvormesačných rokovaníach v Bratislave o dvojitej svadbe vnúchat cisára Maximiliána a potomkov uhorského a českého kráľa Vladislava II. Jagelovského. Tieto vyústili do tzv. Prvého viedenského kongresu dňa 22. júla 1515 vo Viedni;¹⁰¹ ich vzťah k Slovensku vyplýval všeobecne z ich postov v duchovnej oblasti alebo na kráľovských dvoroch. Spomedzi nich pripomenieme okrem Hieronyma Balba talianskeho humanistu Richarda Bartoliniho¹⁰²

⁹⁷ Nakoniec Erasmus vydal aj latinský preklad Nového zákona *Novum Testamentum omne*, v roku 1516 s paralelnou gréckou verziou: *Novum instrumentum omne diligenter ab Erasmo Roterodamo recognitum & emendatum, non solum ad Graecam veritatem, verum etiam ad multorum utriusque linguae codicum ... fidem* ... Basileae : Johannes Froben, 1516.; *Verzeichnis*, č. B-4196.

⁹⁸ Ján Zápoľský (1487 – 1540); sedmohradské knieža a roku 1526 zvolený národnou stranou za uhorského kráľa.

⁹⁹ *Slovenský biografický slovník VI*, 1994, s. 323.

¹⁰⁰ ŠKOVIERA, Daniel: Johannes Antoninus Cassoviensis und Erasmus von Rotterdam. In: ČIČAJ, Viliam – BERNHARD, Jan-Andrea (ed.): *Orbis Helveticorum. Das Schweizer Buch und seine mitteleuropäische Welt*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 75 – 82.

¹⁰¹ FRIMMOVÁ, Eva: Das *Hodoeporicon* des Riccardo Bartolini aus dem Jahr 1515. In: FRIMMOVÁ, Eva – KLECKER, Elisabeth (ed.): *Itineraria Posoniensia*. Bratislava : Historický ústav SAV – Institut für Klassische Philologie, Mittel- und Neulatein, Universität Wien, Academic Press s. r. o., 2005, s. 192 – 203.

¹⁰² Riccardus Bartolini Perusinus (cca 1470 – 1529); taliansky humanista, „poeta laureatus caesareus“. Por. FÜSSEL, Stephan: *Riccardus Bartholinus. Humanistische Panegyrik am Hofe Kaiser Maximilians I.* Baden-Baden : Koerner, 1987.

v službách kardinála Mateja Langa,¹⁰³ ktorý popísal uvedený kongres z roku 1515.¹⁰⁴ Ďalej sú to Jan Šlechta (1466 – 1525), český humanista v službách uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského ako kancelár a radca i vychovávateľ syna Ľudovíta;¹⁰⁵ uvedený sliezsky humanista Gašpar Ursinus Velius; Ján Dantiscus/Dantišek (1483 – 1548), humanista, básnik i diplomat u poľského kráľa Žigmunda I. Jagelovského.¹⁰⁶

Súkromné listy

Hieronymus Balbus prežil v Uhorsku takmer 25 rokov svojho života a na viacerých miestach sa sťažoval na svoj život v barbárskej a podnebíms drsnej Panónii, napr. v liste svojmu učiteľovi *Ad Pomponium Laetum*,¹⁰⁷ *praeceptorem suum epistola*.¹⁰⁸ Svet vzdelancov na začiatku 16. storočia v Uhorsku, charakterizovaný talianskym vplyvom renesancie a humanizmu približuje bohatá Balbova korešpondencia, napr. s Janom Šlechtom zo Všehrdu a s Janom Hasištejnským z Lobkovic.¹⁰⁹

Bohatá korešpondencia¹¹⁰ bratislavského lekára a botanika Juraja Purkircheru¹¹¹ s Joachimom Camerariom¹¹² ml. v Norimbergu, flámskym botanikom Karolom Clusiom¹¹³ a Hugom Blotiom,¹¹⁴ profesormi na Viedenskej univerzite, dáva nahliadnuť do jeho profesionálneho, ale aj osobného života. Podávajú obraz o tom, ako sústavné turecké nebezpečenstvo a morová nákaza pochádzajúca od Turkov doliehali na bežného občana. Zachovali sa úryvky z niekoľkých listov, ktoré si vymenili po Purkircherovej smrti jeho priatelia Clusius a Camerarius; sú veľmi pôsobivé a vypovedajú o lekárovom osobnom nešťastí v rodine. Dňa 29. októbra 1577 napísal Karol Clusius z Viedne Joachimovi Camerariovi ml. do Norimbergu: „*Boh opäť navštívil nášho pána Purkircheru: v priebehu niekoľkých dní stratil dve deti, ktoré mu vyrval mor. A keď sa nakazilo tretie, z pozostalých mu osobitne drahé, tak on zmorený z hlbokého zármutku ochorel na tú istú chorobu a po troch dňoch zomrel zároveň s ním. Deň nato, 25. októbra, ich oboch pochovali. Prežil jediný syn, ktorého život už pokladal za stratený, (lebo veľmi ťažko trpel) a jeho*

¹⁰³ SALLABERGER, Johann: *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468 – 1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen*. Salzburg – München: Verlag Anton Pustet, 1997.

¹⁰⁴ BARTOLINI, Riccardo: *Hodoeporicon*. Viennae: Hieronymus Vietor, 1515.

¹⁰⁵ *Contemporaries of Erasmus*. III, 1987, s. 259 – 260; SVATOŠ, Živá tvár Erasma, s. 354 – 361.

¹⁰⁶ *Contemporaries of Erasmus*. I, 1985, s. 376 – 377.

¹⁰⁷ Pomponius Laetus (1425 – 1498); humanista, zakladateľ rímskej školy „Accademia di storia e di archeologia“ roku 1460, Balbov učiteľ.

¹⁰⁸ SOMMER, Anton F. W.: *Hieronymus Balbus. Poet – Humanist – Diplomat – Bischof. Opera omnia quae supersunt. Bd. I*. Wien: Eigenverl. Sommer, 1991, s. 160 – 161.

¹⁰⁹ SOMMER, Balbus. *Bd. IV*, 1995, s. 105 – 235.

¹¹⁰ OKÁL, Purkircher, s. 147 – 196.

¹¹¹ Juraj Purkircher / Burkircher (cca 1535 – 1577); lekár, botanik, básnik. Ako humanista si dával prídomek „Pisoniensis“ namiesto „Posoniensis“, pretože odvodzoval názov mesta podľa hrachu „pisum“.

¹¹² Joachim Camerarius ml. (1534 – 1598); lekár a botanik v Norimbergu.

¹¹³ Karol Clusius / l'Ecluse, Lecluse (1525 – 1609); francúzsky botanik a lekár.

¹¹⁴ Hugo Blotius († 1608); rečník a profesor na Viedenskej univerzite, roku 1575 sa stal prvým cisárskym knihovníkom.

tehotná manželka bola blízko pôrodu. Nič nie je v tomto živote trvalé ani spoľahlivé...“¹¹⁵ K tejto priateľovej tragédii sa ešte vrátil v liste z 10. decembra 1577, rovnako z Viedne Camerariovi do Norimbergu: „...málo nechýbalo, aby Purkircherova manželka nenasledovala manžela. Bola vo veľmi ťažkom rozpoložení a blízko pôrodu. Zostalo jedno z jej detí, ktoré umierajúci otec považoval za stratené.“¹¹⁶ Karol Clusius síce píše, že prežil ešte ďalší Purkircherov syn, avšak podľa testamentu Purkircherovej sestry Uršuly je zrejmé, že prežila dcéra Rosina a neskôr sa narodila dcéra Alžbeta. V skutočnosti Purkircherovi umreli na mor traja synovia.¹¹⁷ Nakoniec na tú istú chorobu skonal aj samotný pisateľ týchto listov Karol Clusius.

O problémoch so zamestnaním sa môžeme dočítať v listoch bývalého cisárskeho historiografa a básnika i politika Eliáša Bergera († 1644), ktorý nakoniec po veľkých peripetiách dosiahol, že sa stal riaditeľom tridsiatkového úradu v Skalici. V listoch priateľovi Petrovi Révaiovi (1568 – 1622) sa viackrát ponosoval na problémy so zamestnaním. Dňa 6. októbra 1612, teda štyri mesiace po korunovácii Mateja II. za cisára píše, že pri raňajkách ho oslovil a pripomenul mu zamestnanie. Odpovedal, čo je znepokojivé, že sa nič neurobilo pre neprítomnosť ťažko chorého arcibiskupa Melchiora Khlesla.¹¹⁸ V liste z 19. januára 1616 píše, že mu dal istý Menoldus veľké odporúčania a zaručil sa zaňho. Vzali sa do úvahy Bergerove zásluhy na dvore, ale všetko sa oddialilo pre cisársku korunováciu v Prahe a pre nebezpečenstvo Turkov.¹¹⁹ Ale 23. januára už píše, že dostal list od Menolda, kde mu oznamuje, že dal svoje odporúčanie a že dostane svoj post aj s platom.¹²⁰ 13. apríla 1616 oznamuje Berger z Viedne, že nedávno dostal v Skalici úrad tridsiatnika.¹²¹ O permanentnej neistote v zamestnaní svedčí aj list zo 7. mája 1617 z Bratislavy; po odstúpení cisára prešiel Berger do Viedne, do Dvorskej komory, kde mu navrhli, aby sa informoval o úrade u priora a prefekta v Bratislave. Nič sa však definitívne neuzavrelo, pretože prebiehali zápasy o úrad miestodržiteľa.¹²²

¹¹⁵ „Deus etiam visitavit dominum Purkircherum nostrum: paucos intra dies amisit duos liberos peste correptos; cum tertius, qui illi prae reliquis charus erat, eadem lue correptus esset, moerore animi confectus in idem malum incidit et triduo post una cum filio extinctus postridie 25 huius simul sepulti, relicto unico filio superstite, cuius vita iam quasi deplorata erat, (nam gravissime laborabat) et uxore gravida et partui proxima. Sic nihil est in hac vita stabile nec firmum...“ (por. OKÁL, *Purkircher*, s. 195).

¹¹⁶ „Parum affuit, quin Purkircheri uxor maritum subsequeretur. Certe bubone laboravit satis periculose, proxima est partui. Superest unus ex eius liberis, qui moriente patre deploratus erat“ (por. OKÁL, *Purkircher*, s. 195).

¹¹⁷ OKÁL, *Purkircher*, s. 17.

¹¹⁸ List Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi zo 6. októbra 1612. Bratislava: Slovenský národný archív (SNA) – sign. Spoločný archív rodu Révai. Korešpondencia Petra Révaia, s. 112.

¹¹⁹ List Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi z 19. januára 1616. Bratislava: SNA – sign. Spoločný archív rodu Révai, s. 78.

¹²⁰ List Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi z 23. januára 1616. Bratislava: SNA – sign. Spoločný archív rodu Révai, s. 133.

¹²¹ List Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi z 13. apríla 1616 z Viedne. Bratislava: SNA – sign. Spoločný archív rodu Révai, s. 197.

¹²² List Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi zo 7. mája 1616 z Bratislavy. Bratislava: SNA – sign. Spoločný archív rodu Révai, s. 175.

Listy v rozličných vydaniach kníh alebo o vydavateľskej činnosti

V období renesancie a humanizmu sa vydávajú a aj prekladajú známe i neznáme rukopisy zo staroveku zachované v odpisoch i s komentármi a vydávané diela obsahujú listy známych osobností venované predovšetkým mecénovi alebo tlačiarovi a čitateľovi. Vyjadruje sa v nich autorova vďaka za pomoc pri vydávaní diela a oslava mecéna, ktorý častokrát pomáha pri štúdiu. Inokedy autor vysvetľuje čitateľovi zámer alebo okolnosti vydania či prekladu diela. Niekedy je venovanie aj pre významných mestských úradníkov, od ktorých sa príp. očakávala podpora do budúcnosti. Takéto listy plnili niekedy funkciu úvodu alebo dedikačných veršov. V opakovaných vydaniach sa zachovávali a k nim sa pridávali novšie listy od ďalších autorov. Časté sú aj listy od iných významných osobností, priateľov, ktoré majú propagačný alebo lektorský podtón. Odporúčajú čitateľovi dielo do pozornosti, hodnotia ho alebo vyjadrujú súhlas s myšlienkami autora. Boli oficiálne, čomu zodpovedal ich obsah, forma a aj výber jazykových a štylistických prostriedkov. Tento fenomén dokumentujú vydané katalógy tlačí 16. storočia, kde sa zachytávajú všetky, často aj neznáme postavy.

Isteže sa zachovali aj listy, ktoré si vymieňali humanisti predtým, ako sa dielo vydalo. Upozorňovali na niektoré nejasnosti, chyby, doplnky, alebo vypovedali o ťažkostiach pri práci s nimi. Podľa záznamu Jána Dernschwama¹²³ Hieronymus Balbus spolupracoval na preklade a vydaní diela gréckeho historika Diodora Sicílskeho, Prokopia a Johanna Monacha-Zonara.¹²⁴ Podnietil ho k tomu Ján Kuspinián, ktorý našiel šesť gréckych rukopisov v Korvínovej knižnici v Budíne¹²⁵ a na cisárov príkaz ich za Balbovej pomoci previezol do Bratislavy, kde ich v jeho prepoštskom dome Angelus Cospus¹²⁶ prekladal do latinčiny. Dielo vyšlo roku 1516 vo Viedni,¹²⁷ čo bolo v súlade s myšlienkami humanistického „*Collegia poetarum*“ založeného roku 1501 cisárom v rámci reforiem na univerzite.¹²⁸ Jeho zámerom bolo aj vydávanie diel antických autorov. Nezastupiteľné miesto v tomto smere však patrí jednému z najväčších vydavateľov antických rukopisov Jánovi Sambucovi, čo dokladá jeho bohatá korešpondencia zozbieraná a vydaná tlačou vo Viedni.¹²⁹

¹²³ Ján Dernschwam (1494 – 1569); 1514 – 1517 sekretár Hieronyma Balba a potom dlhoročný faktor Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti založenej roku 1494.

¹²⁴ ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I.* Graz – Köln : Hermann Böhlau Nachf., 1959, s. 119.

¹²⁵ Ján Kuspinián vyjadril 27. februára 1513 v liste cisárovi obavu z prevozu vzácneho rukopisu a žiadal štipendium na jeho preklad, na ktorý získal Angela Cospa. Por. ANKWICZ, *Cuspinians Briefwechsel*, s. 41 – 42.

¹²⁶ Angelus Cospus z Bologne († 1516); profesor poetiky na Viedenskej univerzite.

¹²⁷ *Diodori Siculi scriptoris Graeci libri duo, primus De Philippi, regis Macedoniae, alter De Alexandri filii rebus gestis et Alexandri regis vita, quam Graece scriptam a Iohanne Monacho utrumque Latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis.* Viennae Pannoniae: Per Hieronymum Vietorem, mense Augusto 1516. 4, 93, 1 l. Por. Verzeichnis, č. D-1833, J-806.

¹²⁸ Privilégium je datované 1. októbrom 1501 a jeho založenie inicioval Konrád Celtis, Ján Kuspinián v kolégiu pôsobil od jeho vzniku. Por. KINK, Rudolph: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien I.* Wien : Verlag und Druck von Carl Gerold und Sohn, 1854, s. 199 an.; GRAF-STUHLHOFER, Franz: *Humanismus zwischen Hof und Universität.* Wien : WUV-Universitätsverlag, 1996, s. 44 – 47.

¹²⁹ Por. GERSTINGER – VANTUCH, *Die Briefe des Johannes Sambucus.*

Z konfesijného hľadiska obdobia kryštalizovania náboženských prúdov na Slovensku je zaujímavá ojedinelá tlač Juraja Melcera *Confessio verae religionis* s prítlačou vyznania cirkví banských miest *Confessio ecclesiarum montanarum civitatum*, ktoré sa ustanovilo dňa 6. decembra 1559 v Banskej Štiavnici.¹³⁰ Jej vydanie financované humanistom Pavlom Rubigallom poukazuje na mieru jeho angažovanosti v duchovnej oblasti. List cisárskeho radcu Jána Cratona priateľovi z Viedne datovaný 15. januára 1569 do-svedčuje, ako dlho sa Rubigall pripravou vydania knihy zaoberal a ako mu chcel dodať vážnosti aj prostredníctvom svojich vysokopostavených priateľov.¹³¹

Iný humanista Peter Révai sa zaoberal myšlienkou stotožnenia uhorského štátu s kráľovskou korunou, ktorú výrazne podporil vo svojom diele *Krátka rozprava o uhorskej svätej a najjasnejšej korune do obdobia po roku 1600, o jej pôvode, moci, víťazstve a osude*.¹³² Do knihy napísali list Ján Jesenský¹³³ aj Eliáš Berger, aby ako kráľovskí historiografi vyzdvihli jej význam a odporúčali ju na vydanie i čitateľovi do pozornosti. O budúcej *Rozprave* konzultoval Peter Révai s Eliášom Bergerom, ktorý v liste z 15. apríla 1612 pripomínal, ako spolu s ním prikladá svätej korune Uhorského kráľovstva najvyšší božský a ľudský symbol, aké je potrebné zdôrazniť tento symbol a ako sa ju chystá celú prečítať ešte pre vydaním.¹³⁴ Priamo pred Bergerovým listom sa v tlači uvádza, že je vhodné tento názor predniesť, pretože pomôže vydaniu diela. Berger si ho pozorne prečítal a píše, že je tu v skratke od počiatku všetko veľmi dobre zaznamenané. Nechýbajú ani odporúčania jezuitov, najučenejšieho rádu v Uhorsku. Dielo si zaslúži chválu, pretože je vytvorené na ozdobu vlasti. Tento list napísal 20. augusta v Regensburgu v roku vydania *Rozpravy*, teda roku 1613.¹³⁵

Záverom možno konštatovať, že humanisti vo všeobecnosti očakávali nielen slávu svojich diel, ale aj listov, a preto sa sústredovali na ich obsah a kultivovanú formu, pričom mali zámer publikovať ich.¹³⁶ Celtis aj Erasmus pripravovali svoje listy do tlače. Celtisovi v tom zabránila predčasná smrť. Erasmus vydal prvú zbierku listov už roku 1518¹³⁷ vo Fro-

¹³⁰ MELTZER/MELCER, Juraj: *Confessio verae religionis... nomine et voluntate Pauli Rubigalli, metallici Schemnicensis, in oppido Schemnicensi in Pannonia contracta; Confessio ecclesiarum montanarum civitatum, Schemnicii ab omnibus earum ministris habita anno M.D.LIX. die VI. mensis Decembris*. Novissolii : Excudebat Christophorus Scholtz in aedibus Gregorii Lindner, Anno 1578 in mense Maio. CXIX, 12 l. Banská Bystrica: MV SR – Štátny archív v Banskej Bystrici – sign. 193.

¹³¹ CRATO, Johannes: Ad clarissimum virum Paulum Rubigallum epistola. In: MELCER, *Confessio verae religionis*, s. A^{3v} – A^{4r}.

¹³² RÉVAI, Peter: *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*. Augustae Vindelicorum : Excudebat Christophorus Mangus, 1613.

¹³³ RÉVAI, Peter: *De sacrae coronae*, s. 99 – 100.

¹³⁴ List Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi z 15. apríla 1612. Bratislava: SNA – sign. Spoločný archív rodu Révai, s. 271.

¹³⁵ BERGER, Elias: Petro Revai, comiti Turocensi, Maiestatis consiliario, S. coronae duumviro conservatori, domino ac patrono conservando. In: RÉVAI, Peter: *De sacrae coronae commentarius*, s. N^{2v}, N^{3r} – N^{4v}.

¹³⁶ GIUSTINIANI, Vito R.: La communication érudite: Les lettres des humanistes et l'article moderne de revue. In: *La correspondance d'Erasmus et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983*. Bruxelles : Editions de l'Université de Bruxelles, 1985, s. 109 – 110.

¹³⁷ ERASMUS, Desiderius: *Aliquot epistolae elegantes ad hunc eruditissimorum nominum*. Basileae : In aedibus Frobenianis, 1518, Por. *Verzeichnis*, č. E-2935.

benovej tlačiarňami v Bazileji a potom roku 1521.¹³⁸ Vo vydaní listov z roku 1538¹³⁹ sa nachádza Erazmov prihovor čitateľovi datovaný 7. augustom 1529, v ktorom sa rozpisuje o svojich pocitoch a zámeroch pri písaní listov. Dôverne sa obracia na čitateľa, dovolávajúc sa ho ako svedka tvrdiac, že žiadne z jeho diel nemá preňho väčší význam ako listy, ktoré práve revidoval a znovu vydáva. Žiaľ, mnohé preňho veľmi drahé nenávratne stratil pri svojich cestách a častých sťahovaniach – veď nič nie je isté vo svete smrteľníkov! Ďalej sa snaží triediť listy nie podľa tém, ktoré sú vskutku rozsiahle, ale zoradzuje ich podľa dátumu napísania a v indexe podľa mien. Nech ho ale nikto neobviňuje zo zlého úmyslu, veď v dnešných dňoch sa nedá poznať, komu možno písať bez toho, aby niekoho iného neurazil. Ďalej píše, že pozmeňuje niektoré hrubé výrazy v listoch a vynecháva slávnostné a nadnesené oslovenia i tituláž, ktoré sú predsa každému zrejme, ale aj obtiažne na čítanie a mnohých dráždia – nakoniec si povzdychne, že škoda, že nekonal takto vždy. Počet listov publikovaných Erazmom, resp. jeho bezprostrednými nasledovníkmi, dosahuje úctyhodné číslo 12 000.¹⁴⁰ Najkompletnejšie ich sprístupňuje dvanásťzväzková Allenova komentovaná edícia.¹⁴¹

Listy mali v každej dobe praktický a predovšetkým osobný charakter, okrem oficiálnych úradných listov a listín. Často ich autori písali kvôli šíreniu nejakej dôležitej myšlienky alebo posolstva. Sú v prvom rade súčasťou autentickej výpovede jednotlivca v danej epoche, ktorý ju približuje v danom okamžiku zo subjektívneho pohľadu, ale zaznamenáva aj všeobecnú mienku charakterizujúcu okolie vzdelanca či osobnosti z najvyššieho radu svetskej alebo cirkevnej moci. Z toho dôvodu majú aj z dnešného hľadiska tieto listy vysokú dokumentárnu hodnotu. Sú uchovávané v archívoch a vydávané historikmi a literárnymi historikmi za účelom sprístupnenia a možnosti analýzy a hodnotenia z rozličných uhlov pohľadu, ako na to poukazuje uvedená sonda do problematiky humanistickej korešpondencie vo vzťahu k Slovensku. Zároveň treba oceniť ich literárny význam, pretože výrazne prispeli ku kvalite dobového vyjadrovania po obsahovej, formálnej a jazykovej i štylistickej stránke, čo sa odrazilo v širšej miere aj v tlačenej knihe.

Štúdiá vznikla v rámci projektov Vega v Historickom ústave SAV v Bratislave *Významní humanistickí vzdelanci a politici vo vzťahu k Slovensku* č. 2/20062/12. Vedúci riešiteľ PhDr. Eva Frimmová, CSc. a *Štrukturálne premeny komunikačnej praxe v novoveku* č. 2/20099/12. Vedúci riešiteľ PhDr. Viliam Čičaj, CSc.

¹³⁸ ERASMUS, *Epistolae*, 1521.

¹³⁹ ERASMUS, Desiderius: *Epistolarum opus complectens universas quotquot ipse autor umquam evulgavit*. Basileae: Ex officina Frobeniana, 1538. Bratislava: Univerzitná knižnica – sign. E 284-R. V tomto vydaní sa nachádza Erazmov úvod, ktorý je prepísaný z vydania Erazmových listov z roku 1529.

¹⁴⁰ HALKIN, Léon E.: Percy Stafford Allen, éditeur de la correspondance d'Erasmus. In: *La correspondance d'Erasmus et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983*. Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1985, s. 18 – 19.

¹⁴¹ ALLEN, *Erasmii Opus epistularum*.

- BALBUS, Hieronymus: *Ad Clementem VII. pontificem Maximum De rebus Turcicis*. Romae : Apud F. Minitium Calvum, 1526.
- BARTOLINI, Riccardo: *Hodoeporicon*. Viennae : Hieronymus Vietor, 1515.
- BRANDOLINUS, Lippus: *Lippi Brandolini De ratione scribendi libri tres, numquam antea in lucem editi: In quibus vir ille doctissimus Rhetoricae praecepta a dicendi ratione ad rationem scribendi stylique exercendi usum tam docte transtulit tamque diligenter accomodavit, ut nihil neque maiorum nostrorum neque nostra memoria doctius aut elegantius eo genere scriptum esse videatur. Adiecti sunt Io. Ludovici Vivis, D. Erasmi Roterodami, Conradi Celtis, Christophori Hegendorphini De Conscribendis epistolis libelli. Cum locuplete rerum et verborum memorabilium Indice*. Basileae : Ex officina Ioannis Oporini, 1549, mense Martio.
- BRANDOLINUS, Lippus: *Lippi Brandolini De ratione scribendi libri tres, nunc denuo in lucem editi: In quibus vir ille doctissimus Rhetoricae praecepta a dicendi ratione ad rationem scribendi stylique exercendi usum tam docte transtulit tamque diligenter accomodavit, ut nihil neque maiorum nostrorum neque nostra memoria doctius aut elegantius in eo genere scriptum esse videatur. Adiecti sunt Io. Ludovici Vivis, D. Erasmi Roterodami, Conradi Celtis, Christophori Hegendorphini De Conscribendis epistolis libelli. Cum locuplete rerum et verborum memorabilium Indice*. Coloniae Agrippinae : Apud heredes Arnoldi Birckmanni, Anno M.D.LXXXIII.
- CELTIS, Konrad: *Epitome in rhetoricam Ciceronis utramque et non inutile scribendarum epistolarum compendium*. Ingolstadii : In officina Apiani, die 16 Augusti 1532.
- Diodori Siculi scriptoris Graeci libri duo, primus *De Philippi, regis Macedoniae, alter De Alexandri filii rebus gestis et Alexandri regis vita, quam Graece scriptam a Iohanne Monacho utrumque Latinitate donavit Angelus Cospus Bononiensis*. Viennae Pannoniae: Per Hieronymum Victorem, mense Augusto 1516.
- Epistolae illustrium virorum*. Lugduni : Lodocus Badius Ascensius, Nicolaus Wolff pro Antonio Koberger, 13. II. 1499/1500.
- ERASMUS, Desiderius: *Aliquot epistolae elegantes ad hunc eruditissimorum nominum*. Basileae : In aedibus Frobenianis, 1518.
- ERASMUS, Desiderius: *De conscribendis epistolis. Des. Erasmi Roterodami Opus, Ioannis Ludovici Vivis Valentini Libellus vere aureus, Conradi Celtis Methodus, Christophori Hegendorphini Epitome. Omnia nunc demum in studiosorum gratiam & utilitatem uno libello comprehensia & longe quam antea emendatius excusa*. Basileae : Per Nicolaum Brylingerum, Anno M.D.XLV, (Erasmus, s. 1 – 421; Vivis, s. 422 – 499; Celtis, s. 500 – 515; Hegendorphinus, s. 516 – 550).
- ERASMUS, Desiderius: *Epistolae D. Erasmi Roterodami ad diversos et aliquot aliorum ad illum per amicos eruditos ex ingentibus fasciculis schedarum collectae*. Basileae : Apud Iohannem Frobenium, Anno M.D.XXI, pridie Cal. Septembris, s. 277, 559 – 561.
- ERASMUS, Desiderius: *Epistolae Desiderii Erasmi Roterodami familiares in tres centurias divisae ob singularem elegantiam adolescentum studiis & captui accomodatae ex toto Epistolarum opere non sine doctissimorum virorum iudicio excerptae. Adiunximus Argumenta in omnes epistolas. Adhaec Graecarum vocum interpretationem apposuimus*. Basileae : Apud Bartholomaeum Westhemerum, 1546, s. 1 – 5.
- ERASMUS, Desiderius: *Epistolarum opus complectens universas quotquot ipse autor umquam evulgavit*. Basileae : Ex officina Frobeniana, 1538.
- ERASMUS, Desiderius: *Christiani matrimonii institutio*. Basileae : Johannes Froben, mense Augusto 1526.
- ERASMUS, Desiderius: *Institutio principis Christiani*. Basileae : Apud Iohannem Frobenium, mense Maio M.D.XVI.
- ERASMUS, Desiderius: *Novum instrumentum omne diligenter ab Erasmo Roterodamo recognitum & emendatum, non solum ad Graecam veritatem, verum etiam ad multorum utriusque linguae codicum ...fidem ...* Basileae : Johannes Froben, 1516.
- ERASMUS, Desiderius: *Plutarchi Chaeronei libellus De non irascendo*. Basileae : Johannes Froben, mense Maio 1525.
- ERASMUS, Desiderius: *Vidua Christiana*. Basileae : In officina Frobeniana (per Hieronymum Frobenium – Iohannem Hervagium), Anno M.D.XXIX. mense Martio.

- FICINUS, Marsilius: *Epistolae*. Editio princeps. Venetiis : Opera vero & diligentia Mathei Capcasae Parmensis, vigilia divi Gregorii, Impensa Hieronymi Blondi Florentini, Anno Salutis MCCCCCLXXXV, s. LXIII^r.
- FRADELIUS, Peter: *Musa pulla*. Pragae : Paulus Sessius, typographus academicus, 1618, s. C^{1v} – H^{2v}.
- JESSENIUS, Johannes: *Legationis in regiis Ungarorum comitiis proximis renuntiatio*. Pragae, 1619.
- Joannes Crato Joanni Sambuco Epistola*. List z 20. októbra 1576 z Regensburgu. Rukopis.
- MELTZER/ MELCER, Juraj: *Confessio verae religionis... nomine et voluntate Pauli Rubigalli, metallici Schemnicensis, in oppido Schemnicensi in Pannonia contracta; Confessio ecclesiarum montanarum civitatum, Schemnicii ab omnibus earum ministris habita anno M.D.LIX. die VI. mensis Decembris*. Novisoli : Excudebat Christophorus Scholtz in aedibus Gregorii Lindner, Anno 1578 in mense Maio. CXIX, 12 l. (s. A^{3v} – A^{4r}).
- RÉVAI, Peter: *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*. Augustae Vindelicorum : Excudebat Christophorus Mangus, 1613.
- RUBIGALL, Pavol: *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta*. Wittembergae : Apud Georgium Rhav, 1545.
- SAMBUCUS, Johannes: *Epistolarum conscribendarum methodus una cum exemplis incerti auctoris Graece & Latine in utriusque linguae studiosorum gratiam nunc multo quam antea & emendatior & locupletior edita Ioanne Sambuco Pannone Tirnaviensi interprete. Item Επιστολικοί τύποι, hoc est epistolarum formae quasi figuris designatae Libellus plane aureus nunc primum ab eodem Ioanne Sambuco de Graeco Latinus factus. Adiecimus & aliorum de scribendis epistolis libellos*. Basileae : Per Ioannem Oporinum, Anno Salutis humanae M. D. LII, mense Martio, s. 1 – 145.
- Spoločný archív rodu Révai. Korešpondencia Petra Révaia*. Listy Eliáša Bergera Petrovi Révaiovi, s. 78, 112, 133, 175, 197, 271.
- Veterum aliquot ac recentium medicorum philosophorumque Icones. Ex bibliotheca Iohannis Sambuci cum eiusdem ad singulas egiis*. Antverpiae : Ex officina Plantiniana Raphelengii, 1603, s. A^{5r}, I^{2r}.

LITERATÚRA

- ALLEN, Percy Stafford – ALLEN, Hélène-Marie: *Erasmi Opus epistularum. 1 – 12*. Oxford : Oxford University Press, Amen House, 1906 – 1958, č. 1047, 1138, 1242, 1267, 1572, 1662, 1754, 2011, 2309.
- ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian. Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I.* Graz – Köln : Hermann Böhlau Nachf., 1959, s. 119.
- ANKWICZ-KLEEHOVEN, Hans: *Johann Cuspinians Briefwechsel*. München : C. H. Beck, 1933.
- BIETENHOLZ, Peter G. – DEUTSCHER, Thomas B. (ed.): *Contemporaries of Erasmus. A biographical register of the renaissance and reformation. 1 – 3*. Toronto – Buffalo – London : University of Toronto Press, 1985, 1986, 1987. (1. 1985, s. 376 – 377; 2. 1986, s. 171 – 172, 175 – 176; 3. 1987, s. 47 – 48, 94 – 95, 259 – 260, 322 – 325, 356 – 357, 409 – 413).
- Biografický lexikón Slovenska. I. A – B*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2002, s. 185 – 186.
- BODNÁROVÁ, Miloslava: *Reformation in der ostslowakischen königlichen Städten in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: SCHWARZ, Karl – ŠVORC, Peter (ed.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Wien : Evangelischer Pressverband, 1996, s. 27.
- BORONKAI, Iván (ed.): *Johannes Vitéz de Zredna. Opera quae supersunt*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1980.
- BUCKO, Vojtech: *Mikuláš Oláh a jeho doba. 1493 – 1568*. Bratislava : Vedecké ústavy mesta Bratislavy, 1940, s. 24 – 32, 52 – 70.
- BUDER, Christian Gottlieb: *Joannis Cratonis, kaiserlichen Leib-Medici geheime Nachricht von der letzten Krankreich und Tode Kaisers Maximiliani II de anno 1576*. In: *Nützliche Sammlung verschiedener meistens ungedruckter Schrifften und Berichte, Urkunden, Briefe, Bedenken*. Frankfurt – Leipzig, 1735, č. XXXIV.
- CSÁSZÁR, Mihály: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral*. Posonii : Eder István könyvnyomdájából, 1914, s. 102 – 104.
- ERDÉLYI, Gabriella: *I. Ferdinánd és Thurzó Elek levelezése 1526 – 1532*. Budapest : A kiadásért a Magyar Országos Levéltár főigazgatója felel, 2005.

- FRIMMOVÁ, Eva: Das *Hodoeporicon* des Riccardo Bartolini aus dem Jahr 1515. In: FRIMMOVÁ, Eva – KLECKER, Elisabeth (ed.): *Itineraria Posoniensia*. Bratislava : Historický ústav SAV – Institut für Klassische Philologie, Mittel- und Neulatein, Universität Wien, Academic Press s. r. o., 2005, s. 192 – 203.
- FRIMMOVÁ, Eva: Korešpondencia humanistu Petra Fradelia. In: *Historické štúdie*, roč. 42, 2002, s. 121 – 132.
- FÜSSEL, Stephan: *Riccardus Bartholinus. Humanistische Panegyrik am Hofe Kaiser Maximilians I.* Baden-Baden : Koerner, 1987.
- GERÉZDI, Rabán: Erasme et la Hongrie. In: *Littérature Hongroise – Littérature Européenne. Études de littérature comparée publiée par l'Académie des sciences de Hongrie à l'occasion du IVe congrès de l'A.I.L.C.* Budapest, 1964, s. 130; 134, pozn. 25.
- GERSTINGER, Hans – VANTUCH, Anton: *Die Briefe des Johannes Sambucus <Zsamboky>. 1554 – 1584. Mit einem Anhang : Die Trnava.* Graz – Wien – Köln : Böhlau in Komm., 1968.
- GIUSTINIANI, Vito R.: La communication érudite: Les lettres des humanistes et l'article moderne de revue. In: *La correspondance d'Erasmus et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983.* Bruxelles : Editions de l'Université de Bruxelles, 1985, s. 109 – 110.
- GRAF-STUHLHOFER, Franz: *Humanismus zwischen Hof und Universität.* Wien : WUV-Universitätsverlag, 1996, s. 44 – 47.
- HALKIN, Léon E.: Percy Stafford Allen, éditeur de la correspondance d'Erasmus. In: *La correspondance d'Erasmus et l'épistolographie humaniste. Colloque international tenu en novembre 1983.* Bruxelles : Editions de l'Université de Bruxelles, 1985, s. 18 – 19.
- HEJNIC, Josef – MARTÍNEK, Jan: *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. II.* Praha : Academia, 1966 – 1973, s. 439 – 442.
- JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines gelehrten Lexicon. Erster Teil A – C.* Leipzig : In Johann Friedrich Gleditschens Buchhandlung, MDCCL, coll. 2178 – 2179, 1335 – 1336.
- KINK, Rudolph: *Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien. I.* Wien : Verlag und Druck von Carl Gerold und Sohn, 1854, s. 199 an.
- KUNSTMANN, Heinrich: *Die Nürnberger Universität Altdorf und Böhmen.* Köln – Graz : Böhlau Verlag, 1963, s. 29 – 33.
- KUZMÍK, Jozef: *Slovník autorov slovenských a so slovenskými vzťahmi za humanizmu. I – II.* Martin : Matica slovenská, 1976.
- LUKAČKA, Ján (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. VI. Pod osmanskou hrozbou.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 286 – 291.
- MAREK, Miloš (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae. III.* Trnava – Rím : Trnavská univerzita v Trnave – Slovenský historický inštitút v Ríme, 2010.
- MINÁRIK, Jozef. (ed., prel.): *Matej Bel: Oravská stolica.* Liptovský Mikuláš : Transcius pre Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, 2001, s. 74 – 78.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.
- OKÁL, Miloslav: *Georgius Purkischer: Opera quae supersunt omnia.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988, s. 17, 147 – 196.
- OKÁL, Miloslav: Nový list Panónie Germánii napísal Pavol Rubigal Panónčan. In: OKÁL Miloslav: *Panónčan Pavol Rubigal. Opis cesty do Konštantínopolu a iné básne.* Bratislava : Tatran, 1985, s. 46 – 63.
- Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami : recognita et adnotatione critica instructa notisque illustrata. Ordo IV, Tomus I.* Amsterdam : North-Holland, 1974, s. 133 – 219.
- PFEIFER, Rudolf: *Die klassische Philologie von Petrarca bis Mommsen.* München : Beck, 1982.
- PICK, Friedel: *Johannes Jessenius de Magna Jessen. Arzt und Rektor in Wittenberg und Prag hingerichtet am 21. Juni 1621. Ein Lebensbild aus der Zeit des dreissigjährigen Krieges.* Leipzig : Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1926.
- PUMPRLA, Václav: *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16. – 18. století.* Praha : Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav Akademie věd České republiky – AiP Beroun s.r.o., 2010, s. 158.
- RAGAČOVÁ, Júlia (ed.): *Diplomatická produkcia v stredovekom meste.* Bratislava : Ministerstvo vnútra SR – Odbor archívov a registratúr, 2005.

- ROTHKEGEL, Martin: *Der lateinische Briefwechsel, des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó: eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. Berlin – Hamburg – London – Münster – Wien – Zürich : LIT Verlag, 2007.
- RUPPRICH, Hans: *Der Briefwechsel des Konrad Celtis*. München : C. H. Beck, 1934.
- SALLABERGER, Johann: *Kardinal Matthäus Lang von Wellenburg (1468 – 1540). Staatsmann und Kirchenfürst im Zeitalter von Renaissance, Reformation und Bauernkriegen*. Salzburg – München : Verlag Anton Pustet, 1997.
- SEDLÁK, Vincent (ed.): *Monumenta Vaticana Slovaciae. I*. Trnava – Rim : Trnavská univerzita v Trnave – Slovenský historický inštitút v Ríme, 2008.
- SEDLÁK, Vincent (ed.): *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. Tomus I – II*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1980, 1987.
- Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990). II., IV., V., VI. zväzok*. Martin : Matica slovenská, 1987, 1990, 1992, 1994. (II, s. 317, 470 – 471, 557 – 558; IV, s. 327; V, s. 134 – 135; VI, s. 146 – 147.)
- SOMMER, Anton F. W.: *Hieronymus Balbus. Poet – Humanist – Diplomat – Bischof. Opera omnia quae supersunt. Bd. I., IV*. Wien : Eigenverl. Sommer, 1991, 1995. (I, s. 160 – 161; IV, s. 105 – 235.)
- SVATOŠ, Michal – SVATOŠ, Martin: *Živá tvár Erasma Rotterdamského*. Praha : Vyšehrad, 1985, s. 323 – 331, 354 – 361.
- ŠKOVIERA, Daniel: Epistulae Leonardi Stöckel. In: *Graecolatina et orientalia*, roč. VII – VIII, 1975 – 1976, s. 265 – 359.
- ŠKOVIERA, Daniel: Johannes Antoninus Cassoviensis und Erasmus von Rotterdam. In: ČIČAJ, Viliam – BERNHARD, Jan-Andrea (ed.): *Orbis Helveticorum. Das Schweizer Buch und seine mitteleuropäische Welt*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2011, s. 75 – 82.
- ŠKOVIERA, Daniel: Slovenskí Erazmovci. Listy Erazma Rotterdamského, Jána Antonína, Jána Henckela a Mikuláša Oláha. In: ŠKOVIERA, Daniel a kol. (ed.): *Latinský humanizmus*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2008, s. 57 – 124.
- VANTUCH, Anton: *Život a dielo renesančného učenca*. Bratislava : Veda, Vydavateľstvo SAV, 1975.
- Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts. I.* – Stuttgart : Anton Hiersmann, 1973, č. B-4196, C-1899, D-1833, E-2182, E-3654, J-806, P-3601; <http://www.hab.de/bibliothek/kataloge>.

PhDr. Eva Frimmová, CSc.
 Historický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava
 SR
 e-mail: histfrim@savba.sk